HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2018, 1: 39-71

İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu

Ibn Daqīq al-'Īd's Ḥadīth Commentaries and His Method in These Commentaries

شروح ابن دقيق العيد الحديثة ومنهجه في هذه الشروح

Selahattin Yıldırım

Dr. Öğrt, Üyesi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Malatya/Türkiye
Dr. Lecturer, Inonu University Faculty of Theology, Malatya/Turkey
selahattin.yildirim@inonu.edu.tr
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3104-0251

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Researh Article
Geliş Tarihi / Date Received: 29.11.2018
Kabul Tarihi / Date Accepted: 28.12.2018
Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2018
Yayın Sezonu / Pup Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation / اقتباس : Yıldırım, Selahattin. "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu / Ibn Daqīq al-'Īd's Ḥadīth Commentaries and His Method in These Commentaries". HADITH 1 (Aralık/December 2018): 39-71.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: Tis article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.
انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

web: http://dergipark.gov.tr/hadith | mailto: hadith.researches@gmail.com

HADITH 1 (Aralık/December 2018): 39-71

İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu*

Dr. Öğrt. Üyesi Selahattin YILDIRIM

Anahtar Kelimeler:

Hadis
Ahkâm hadisleri
İbn Dakîki'l-Îd
Şerh
Metot

ÖZ

İslam tarihi boyunca âlimler, hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlaması üzerinde önemle durmuşlar, bu noktada çaba sarf etmeyi ve zihin ameliyesinde bulunmayı dinî bir vazife olarak görmüşlerdir. Hadis şerhleri böyle bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada dinî hükümlerin kaynağını teşkil eden ahkâm hadislerini doğru anlama ve yorumlama noktasında önemli çalışmalara imza atan İbn Dakîki'l-Îd gibi bir şahsiyetin hadis şerhlerini tanıtmak, bu noktadaki yaklaşımlarını araştırmak, kendisine has bir hadis şerh ve yorum yönteminin olup olmadığını tespit etmektir. Bu çerçevede giriş bölümünde hadis şerhçiliğinin önemi üzerinde durulmuş ve bu çabanın tarihi seyri ile ilgili kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ahkâm hadisleri kavramı konu edinmiş, ahkâmla ilgili hadislerin diğer rivâyetler arasındaki yeri tespit edilmeye çalışılmış ve "ahkâm hadisleri" kavramı ile ilgili olarak yapılan tanımlar ortaya konulmuştur. İkinci bölümde ise İbn Dakîki'l-Îd'in yazmış olduğu şerhler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise hadis şerhinde siyâk, cem'ut'turûk ve sebeb-i vurûd gibi başvurduğu bazı yöntemler konu edinmiştir.

Ibn Daqīq al-'Īd's Ḥadīth Commentaries and His Method in These Commentaries

Keywords:

Ḥadīth
Ahadiths of Ahkâm
Commentary
Ibn Daqīq al-'Īd,
Method

ABSTRACT

Throughout the history of Islam, scholars emphasized the proper understanding and the interpretation of ḥadīths. And at this point, they have considered it as a religious duty to make efforts and to engage in the mind process. Ḥadīth commentaries emerged as the product of such effort. Ibn Daqīq al-'Īd undertook important studies to correctly understand and interpret ḥadīths which are the source of the religious provisions. In this study, our aim is to introduce the ḥadīth commentaries of Ibn Daqīq al-'Īd, to investigate his approaches at this point and to determine whether Ibn Daqīq al-'Īd has a specific ḥadīth commentary and interpretation method. In the introduction section, the importance of aḥkām ḥadīth is discussed and the historical progress of this effort is given briefly. In the first chapter, aḥkām ḥadīths is discussed and tried to determine the place of aḥkām ḥadīths among other narrations and to give definitions related to the concept of "aḥkām ḥadīths". In the second chapter, commentaries of the books writen by Ibn Daqīq al-'Īd were examined in detail. In the third chapter, some methods he had recourse to, such as siyaq, jam al-turuq and sabāb al-wurūd were discussed.

* Bu çalışma, 26.02. 2016 tarihinde sunduğumuz "İbn Dakîki'l-Îd ve Ahkâm Hadislerini Şerh Etmedeki Metodu" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Throughout the history of Islam, scholars have insisted on the correct understanding of ḥadīths, at this point, they have considered making effort and running mind as a religious duty. Because having a healthy understanding of religion is possible by correctly understanding its basic sources. Ḥadīth commentaries emerged as the product of such an effort. Ḥadīth commentary and interpretation is still important today as in history. In this context, it is important to bring to light the historical legacy and examine content analysis in the past in order to make new and healthy interpretations.

The aim of our study is to introduce the works of a person like Ibn Daqīq al-'Īd, who has made important works in order to understand and interpret the aḥkām ḥadīths which constitute the source of the religious provisions and to investigate their approaches, to determine whether there is a specific ḥadīth interpretation method. At this point, while determining the subject, Ibn Daqīq al-'Īd's attention to the hadith studies has attracted our attention and enabled us to choose this subject. The following are the topics that Ibn Daqīq al-'Īd has noted: Hadith studies ('ulūm al-hadith) is not merely memorizing and transferring the hadiths, as some think is, it is important to know siyaq (phraseology), collect different variants and know the reasons for the mentioning the ḥadīth (asbāb al-wurūd) in the understanding of narrations correctly.

Therefore, in our study, we discussed Ibn Daqīq al-'Īd's aḥkām ḥadīth commentaries and and his method in this commentary. Our aim is to give sufficient and proper information about the author's work, if any, to determine a different aspect from other commentator and to find the answer to the question of which methods and techniquese did Ibn Daqīq al-'Īd explain legal narrations? Thus, his originality will be investigated and his effect on the later hadith commentaries will be revealed.

As a term of ḥadīth, ḥadīth commentary is used to describe the words, concepts and obscure meanings mentioned in the narrations, to explain the sites which are not understood, to make i'rāb of sentences and to remove certain provisions and wisdoms from ḥadīth. This activity, which was claimed to have started with the Prophet, continued with the Companions, and became evident in the period of Successors and their Successors. Later, it began to take place among Islamic sciences as a systematic discipline. Systematic commentary studies started in IV/X century and these works continued in later centuries, and it peaked in the century in which Ibn Daqīq al-'Īd had lived.

Ibn Daqīq al-'Īd has three works in which he commented aḥkām ḥadīths. These are Iḥkāmu'l-aḥkām, Sharḥu'l-ilmām and al-Imām. While Iḥkāmu'l-aḥkām, is an commentary of 'Umdetu'l-aḥkām, written by 'Abd al-Ghanī al-Maqdisī, Sharḥu'l-ilmām is a commentary of ḥadīth collection which he compiled about the aḥkām ḥadīths and called it al-Ilmām. al-Imām is a work in which that he brought together different variants of aḥkām ḥadīths. When Ibn Daqīq al-'Īd's works are examined, it is noteworthy that there is a subject integrity between them.

As well as verbal guidance in the commentary of ḥadīth, Ibn Daqīq al-'Īd gave importance to the meaning of the concept, and also the content analysis. According to him, if the proof of the meaning is definitive or precise consolation, the abstract word is abandoned and the meaning is taken into consideration. Because the real thing is not verbal, it is meaning. Since Ibn Daqīq al-'Īd's commentary is directed at aḥkām ḥadīths, he has benefited from Uṣūl al-fiqh (principles of Islamic jurisprudence) in understanding and interpreting the narrations. However, he also applied to other methods. At the beginning of these methods such as siyaq, sabāb al-wurūd, jam al-turuq come. Specifically, the ignoring of siyaq have caused misunderstanding of ḥadīths.

Ibn Daqīq al-'Īd used siyaq as a rule and a method in the correct understanding of ḥadīths and he pointed out the importance of this point and said that siyaq has a great influence on the meaning without doubt. But he did not make a definition for siyaq, although he frequently used it in his works like the scholars before him. According to him, siyaq is an important Uṣūl al-fiqh rule and it has three functions. These are to determine the purpose of the tellers, to explain the abstract expressions and to determine the meaning in which the words are used which are more than one meaning. He has used siyaq as the order and arrangment of the writ, internal integrity, the relationship of its before and after, not a forecast; in other words, 'in-context meaning'.

Ibn Daqīq al-'Īd used the expression ' asbāb al-wurūd ' instead of sabāb al-wurūd and stated that what is meant from a ḥadīth determined the reason, pointed out the importance at this point and saw it as a forecast in this respect. When the examples given are examined, it is understood that the author did not see the reason found in a ḥadīth text as the cause of the coming, but rather included it as the internal context of the text that provided siyaq. But if it comes with another narration, then it is called sabāb al-ḥadīth.

Ibn Daqīq al-'Īd stated that as one of the best methods for understanding the ḥadīths, the same ḥadīth had to be brought together by all means and to supervise these different forms with each other, and he argues that the meaning of the ḥadīth can only be fully revealed in this way. He stated a reason that the ḥadīths explain and reinforce each other.

Ibn Daqīq al-'Īd had benefited from the previous ḥadīth commentator and also later commentator benefited greatly from him. Hadith commentators who came after VII/XIII century lived together with the author in the same region, and this has also led to a great impact. Thus, these commentator had the opportunity to easily obtain author's works that were famous in scientific circles. The quotations are usually named after the author like "Ibn Daqīq al-'Īd says in this subject" or "Ibn Daqīq al-'Īd said that".

ملخص موسع

شروح ابن دقيق العيد الحديثية ومنهجه في هذه الشروح

اعتنى العلماء بمسألة فهم الأحاديث النبوية فهمًا صحيحًا على مدى التاريخ الإسلامي، وعدّوا بذلَ الجهد في هذا الموضوع ضرورة شرعية؛ لأن الإدراك السليم للدِّين يكون من خلال فهم مصادره الأساسية بشكل صحيح. وقد ظهرت كتب شروح الحديث نتيجة هذا الجهد، ولا يزال شرح الأحاديث وبيان مضمونها مهمًّا اليوم، كما كان على امتداد التاريخ. ومن أجل تقديم تفسيرات جديدة صحيحة اليوم في هذا المجال لا بدّ من دراسة هذا التراث التاريخي، وتحليل محتواه.

نسعى في هذه الدراسة إلى تقديم أعمال ابن دقيق العيد، الذي قام بعمل مهمّ لفهم وتفسير أحاديث الأحكام التي تشكّل مصدرًا للأحكام الشرعية، ونجتهد في دراسة منهجه وتحقيقه؛ لتحديد ما إذا كانت هناك طريقة تفسير خاصة به. وفي هذه النقطة، عند تحديد الموضوع، فإن قول ابن دقيق العيد _إن علوم الحديث ليست مسألة حفظ ونقل فقط؛ بل بحاجة إلى الاهتمام بسياق الأحاديث لأجل الفهم الصحيح لها_شدّ انتباهنا، وكان مفيدًا لنا في اختيار الموضوع.

لذلك ناقشنا في دراستنا منهج ابن دقيق العيد في شرحه أحاديث الأحكام بهدف تقديم معلومات كافية ومناسبة عن جهوده، وتحديد ما تميّزَ به عن الشرّاح الآخرين، إن وجد، وسعينا للإجابةِ عن هذا السؤال: هل لابن دقيق العيد منهج خاص به في شرح أحاديث الأحكام؟ ... ومن خلال التحقيق في خصوصيته سيظهر تأثيره في الشراح المتأخرين.

استُخدِم تركيب (شرح الحديث) مصطلحًا حديثيًّا، لبيان معاني الكلمات، ولتوضيح المفاهيم المذكورة في الروايات، وتفسير الجمل والتعبيرات الغامضة، وإعراب الجمل، واستخراج بعض الأحكام والحِكَم من الحديث. وإنّ هذا النشاط الذي زُعِم أنّه بدأ مع النبيّ عليه الصلاة السلام، واستمر مع الصحابة اتَّخذ منهجية في القرن الرابع الهجري (العاشر الميلادي)، واستمر في القرون اللاحقة، ووصل إلى ذروته في القرن الذي عاش فيه ابن دقيق العيد.

لابن دقيق العيد ثلاثة شروح للحديث، هي: إحكام الأحكام، وشرح الإلمام، والإلمام؛ أمّا كتابه إحكام الأحكام فشرح لكتاب عبد الغني المقدسي المسمّى: عمدة الأحكام، وأما كتابه شرح الإلمام فشرح لكتابه المسمّى: الإلمام في أحاديث الأحكام، وأما كتابه الإلمام فهو جمعٌ لطرق الأحاديث المتعلّقة بالأحكام مع شرحها. وهناك تناسب بين شروح ابن دقيق العيد للأحاديث في هذه المصنّفات.

إلى جانب اهتمام ابن دقيق العيد بالدلالة اللفظية، اهتمّ بدلالة المفهوم والمعنى والتحليل، ووفقًا لمنهجه، فإنّ دلالة المفهوم إذا كانت قريبة من اليقين، أو كانت يقينية، فإنه يترك الدلالة اللفظية ويهتم بالمعنى؛ لأنّ الأصل هو المعنى لا اللفظ. وقد استفاد ابن دقيق العيد في شرحه للأحاديث من علم أصول الفقه، مع استفادته من أمورٍ أخرى، وفي مقدمتها السياق، وسبب الورود، وجمع الطرق، ولاسيّما السياق، فإن له دورًا مهمًّا في الفهم الصحيح للأحاديث.

إنّ ابن دقيق العيد يستخدم السياق قاعدة وطريقة في الفهم الصحيح للأحاديث، وقد أفاد أن دلالة السياق على المعنى ليس له أيُّ شبهة، لكنه لم يضع تعريفًا محدّدًا، رغم أنه استعمله كثيرًا في مصنّفاته مثل العلماء قبله. يقول ابن دقيق العيد: إن السياق قاعدة أصولية مهمة، وله ثلاث وظائف، هي: تحديد غرض المتكلم، وشرح الكلمات المجملة، وتحديد المعنى الذي تُستخدَم له الكلمات التي لها أكثر من معنى.

ويستعمل ابن دقيق العيد بدل (سبب الورود) هذا التركيب (أسباب الحديث)، وكان قد صرح أن (السبب) هو المحدِّد للقصد من الحديث، وعدَّه من القرائن، ونبَّه على ذلك فقال: "يجب أن يُتنبَّهَ للفرق بين دلالة السياق، والقرائن الدالة على تخصيص العام، وعلى مراد المتكلم، وبين مجرد ورود العام على سبب، ولا يجريهما مجرًى واحدًا، فإن مجرد ورود العام على سبب لا

يخصصه، وأما السياق والقرائن فإنها الدالة على المراد، وهي المرشدة إلى بيان المجملات وتعيين المحتملات"، وقال: "فاضبط هذه القاعدة فإنها مفيدة في مواضع لا تحصي".

وأخيرًا يمكن أن نقول: إن ابن دقيق العيد استفاد ممّن قبله من شراح الحديث، وكان له تأثير كبير فيمن جاء بعده من العلماء.

الكلمات المفتاحية: الحديث، أحاديث الاحكام، ابن دقيق العيد، الشرح، منهج.

GİRİŞ

Hadis âlimleri rivâyetlerin hıfzı ve edası ile meşgul oldukları kadar onların delâleti, doğru anlaşılması ve yorumlanması ile de uğraşmışlardır. Hadis şerhleri bu çabanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bir hadis terimi olarak şerh, rivâyetlerde geçen kelime ve kavramları açıklamak, anlaşılmayan yerleri izâh etmek, cümlelerin irâbını yapmak ve hadisten birtakım hüküm ve hikmetleri çıkarmak gibi anlamlarda kullanılmıştır.[1]

Hz. Peygamber ile başladığı iddia edilen bu faaliyet sahâbe ile devam etmiş, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn devrinde ise belirgin bir hale gelmiştir. Bu dönemde oluşturulan hadis mecmualarının yanında şerhin başlangıcı sayılabilecek başka birtakım çalışmalar da ortaya konulmuştur. Bu faaliyetlerin başında farklı senedleri bir araya getirme, sened veya metinde geçen râvîlerle ilgili bilgiler derleme ve hadislerin farklı tariklerini ardı ardına sıralama zikredilebilir. Bu çalışmalar daha sonraları sistemli bir hâl almaya başlamış, iki ana grupta gelişmeye devam etmiş ve bütün hadis şerhlerinde takip edilegelmiştir. Bunlardan birincisi, aynı zamanda bir hadis lugatı sayılan ve hadislerde geçen, manâları ilk anda anlaşılmayan nâdir kullanımlı kelimeleri açıklamayı amaçlayan garîbu'l-hadîs eserleridir. İkincisi ise hadislerin muhtevâsını izâha yönelik şerh çalışmalarıdır. Muhtevâ ağırlıklı ilk şerh çalışmalarına İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) İhtilâfu'l-hadîs'i, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Tevîlu muhtelefi'l-hadîs'i ve Tahâvî'nin (ö. 321/933) Şerhu meâni'l-âsâr ve Şerhu müşkili'l-âsâr'ı örnek verilir. İlk olarak şerh edilen hadis kitabının ise İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) el-Muvatta adlı eseri olduğu söylenmektedir.[2]

Her ne kadar IV/X. yüzyıldan önce birtakım şerh çalışmaları söz konusu olsa da sistematik şerh çalışmaları bu asırda başlamıştır. Bu asırda daha önce kaleme alınan *Kütüb-i sitte* ve benzeri hadis eserleri üzerine yoğun bir şerh faaliyeti göze çarpmaktadır. Bu dönemde yazılmış olan hadis şerhlerinin başında Muhammed el-Kerâbisî'nin (ö. 248/862) *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh li'l-Buhârî*'si,

[1] Canlı, Mustafa, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Ünv. SBE, 1998, s. 30; Türcan, Zişan, *Hadis Şerh Geleneği*, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s. 15; Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 293.

[2] Karacabey, *Hattâbî*, s. 183, 186; Sancaklı, *Begavî ve Şerhü's-Sünne'deki Şerh Metodu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Ünv. SBE, Bursa, 1996, s. 137; Türcan, *Hadis Şerh Geleneği*, s. 46, 49; Canlı, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, s. 81, 88; Efendioğlu, Mehmet, "Şerh" *DİA*, Ankara, 2010, 38: 559.

Hattâbî'nin (ö. 388/998) *A'lâmu'l-hadî*s ve *Meâlimü's-sünen*'i gibi eserler yer almaktadır. Bu çalışmalar daha sonraki asırlarda da devam etmiş olmakla birlikte, İbn Dakîki'l-Îd'in de yaşamış olduğu VII/XIII ve VIII/XIV yüzyıl, hadis şerhçiliği açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu dönemde İslâm dünyası bir taraftan Moğol istilâsıyla ve Haçlı Seferleriyle boğuşurken diğer taraftan ilmî faaliyetlere devam edilmiş, hadis şerhçiliği bu dönemde yeniden bir ivme kazanmış, hatta bu alandaki çalışmalar hızını artırmıştır. Müslüman âlimler diğer bazı ilim dallarında olduğu gibi hadisleri anlama ve yorumlama noktasında da önemli çalışmalara imza atmışlardır. Nevevî (ö. 676/1277), İbn Dakîki'l-Îd, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) ve Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) gibi âlimler söz konusu şârihlerden bazılarıdır. VII/XIII. yüzyıldan itibaren başlayıp devam eden hadis şerhçiliğinde rivâyetler dil ve gramer açısından tahlîl edilmiş, hadislerde yer alan müşkil manâlar açıklanmış, fıkhî birtakım çıkarımlarda bulunulmuş ve genel olarak hadisler anlaşılmaya çalışılmıştır.[3]

Hadis şârihleri başka müellifler tarafından kaleme alınan eserler üzerinde birtakım şerhler yazarken aynı zamanda kendilerinin derlemiş olduğu hadisler üzerine de bu kabilden çalışmalarda bulunmuşlardır. İbn Dakîki'l-Îd, hem kendisinin bir araya getirdiği hadisleri hem de başka âlimler tarafından derlenen hadis kitaplarını şerh etmiştir. Bir araya getirdiği hadisler veya şerh ettiği hadis kitapları ahkâma medâr olan rivâyetler olmuştur. Bu nedenle İbn Dakîki'l-Îd, şerh çalışmalarında kelime tahlîlleri yapmış, hadisin değişik varyantlarını bir araya getirmiş ve râvîler hakkında bilgi vermiş olsa da onun asıl amacı hadislerin ihtivâ ettiği fıkhî hükümleri tespit etmek olmuştur. Bu vesileyle İbn Dakîki'l-Îd'in hadisleri şerh metoduna ve bu meyanda başvurduğu yöntemlere geçmeden önce ahkâm hadisleri kavramı üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

1. Ahkâm Hadisleri

İslâm hukukunun temel kaynaklarından birisi de hiç kuşkusuz sünnettir. Sünnetin yazılı şekli olan hadisler, genel olarak tarîhî bilgiler, ahlâkî öğütler, itikâdî meseleler ve fıkhî hükümler (ahkâm hadisleri) ihtivâ edenler olmak üzere dört ana kısımda mutalaâ edilir. Bunlardan birincisi hadislerin büyük bir kısmını oluşturup Hz. Peygamber'in ve ashâbının başından geçen birtakım olayları, savaşları ve menkıbeleri konu edinmektedir. İkincisi doğruluk, adâlet, ihsân ve yardımlaşma gibi birtakım erdemli davranışların teşvik edildiği, yalan, zulüm ve bozgunculuk gibi kötü davranışların yerildiği, eğitsel ve terbiye edici âdâb ve nasihat içerikli rivâyetlerdir. Üçüncüsü ise itikâdî bilgiler içeren hadisler olup tevhîd, ilâhî sıfatlar, peygamberlik ve ahiret gibi inanç esaslarını ihtivâ ederler.

[3] Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV, Ankara, 2011, s. 89, 91; Efendioğlu, *agmd*., 38: 560.

Dördüncüsü ise birtakım fıkhî hükümleri kapsayan rivâyetlerdir.[4] Literatürde fıkhî hükümlere kaynaklık eden bu rivâyetlere "ahkâm hadisleri" adı verilmiştir. Bu hadisler İslâm fıkhının temel taşlarını teşkil etmekte ve birçok hüküm bu hadisler üzerine binâ edilmektedir.

Zikrettiğimiz bu dört hadis çeşidinin her birine yönelik birtakım çalışmalar ve tartışmalar yapılmış, bu çalışmalara imza atan âlimler onları kendi ihtisas alanlarına göre derlemiş ve şerh etmişlerdir. Mesela, hadisleri fıkhî yönden irdeleyenler ahkâma konu olan hadisler üzerinde durmuşlar ve söz konusu çalışmalarında amelî birtakım hükümleri bu tür rivâyetlerden istinbât etmişlerdir. İşte İbn Dakîki'l-Îd de ahkâm hadisleri üzerinde duran ve bazı kriterler çerçevesinde onları yorumlayan, şerh eden bu âlimlerden birisidir. Onun konuyla ilgili çalışmalarına geçmeden önce ahkâm hadislerinin tanımı ve tarihçesi üzerinde kısaca duracağız.

Ahkâm hadisleri (ahâdîsü'l-ahkâm) tamlaması, ahkâm ve hadis kelimelerinden müteşekkil olup fıkhî birtakım hükümler içeren hadisler için kullanılmaktadır. Bu türden hadisler için ahkâm hadisleri kavramı kullanıldığı gibi "fıkhî hadisler" kavramı da sıkça kullanılmaktadır. Bu kavramın tanımı ile ilgili olarak klasik eserlerde herhangi bir tanıma rastlanılmamaktadır. Ancak günümüzde bu türden hadisler birtakım akademik çalışmalara konu olmuş ve bu çalışmalara imza atan araştırmacılar "ahkâm hadisleri" kavramını inceleyerek bu kavram için birtakım tanımlar ileri sürmüşlerdir.[5] Bu araştırmacıların yapmış oldukları bazı tanımları burada zikretmek istiyoruz.

Hadis terimleri sözlüğü yazan Mücteba Uğur "Ahkâm hadisleri" kavramını "Şerî hükümlerin kaynağını oluşturan hadislerdir." şeklinde tanımlamakta ve "Bir başka deyişle tahâret, ibâdet, tâat, muâmelât, cezâ hukuku ve benzeri konulardaki fıkhî hükümlerin çıkarıldığı hadislerdir." diyerek yapmış olduğu tanımı açıklamaktadır.[6] Talat Koçyiğitise "Ahkâm hadisleri, umumiyetle insanların Allah'a karşı olan kulluk görevleri ile kendi aralarında birbirlerine karşı olan insanlık görevlerini ve birbirleriyle münasebetlerini düzenleyen hükümleri muhtevî naslardır." şeklindeki bir tanımla söz konusu kavramı açıklamıştır.[7]

Bu kavramın tanımını yapan diğer iki akademisyen ise Abdullah Aydınlı ve Mehmet Emin Özafşar'dır. Aydınlı, ahkâm hadisleri için "Haram, helal, mekrûh gibi şerî bir hüküm ihtivâ eden hadisler."[8] şeklinde bir tanımda bulunurken, Özafşar "İnsanların, Allah, hemcinsleri, tabiat ve kendileriyle olan ilişkilerini konu edinen; hak ve mükellefiyetlerin dile getirildiği, ibâdet, muâmelât

[4] en-Nedvî, Seyyid Süleyman, "Tahkîku ma'ne's-sünne ve beyânu'l-hâceti ileyhâ" (trc. Mahmut Kavaklıoğlu), *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, s. 182-183.

[5] Benzer bir durum ahlâk hadisleri için de geçerlidir. Bkz. Ürkmez, Ahmed, *Ahlak ekseninde Hadis*, TDV, Ankara, 2010, s. 25.

[6] Uğur, *Hadis Terimleri*, 18.

[7] Koçyiğit, *Hadis Terimleri,* 32-33.

[8] Aydınlı, *Hadis Istılahları*, 33.

ve ukûbâta dâir hükümlerle fıkhın usûl ve kâidelerini içeren rivâyetlerdir." tarzında bir tarif ile karşımıza çıkmaktadır.[9]

Yapılan bu tanımlardan muhaddislerin ahkâm hadislerini neden bu kadar çok önemsedikleri ortaya çıkmaktadır. Bu meyanda pek çoğu birtakım güzel amelleri işlemeye teşvik etmek, öğüt vermek amacıyla bazı zayıf hadisleri kullanmakta herhangi bir sakınca görmezken, fıkhî hükümler ihtivâ eden hadislerin rivâyetinde ise titiz davranmıştır.[10] Özellikle haram ve helal ile ilgili olan hadisleri zayıf olan râvîlerden almanın câiz olmadığını ifade etmişlerdir.[11] Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), "Helal ve haramla ilgili hadisleri sadece bu ilimle meşhur olan, fazlalık ve noksanı bilen büyük âlimlerden alın. Bunların dışındaki hadisleri diğer şeyhlerden almanızda bir sakınca yoktur."[12] derken, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/758) ise "Biz helal ve haram ifade eden hadislerin naklinde çok katı davranırdık. Fakat faziletli ameller ve buna benzer konularda daha rahat hareket ederdik."[13] demiştir. İbn Abdilber (ö. 463/1070) de, ahkâm hadisleriyle ilgili olarak şunları kaydeder: "Âlimlerin çoğu, amellerin faziletine dâir hadislerde serbest hareket ederek bu tür hadisleri hemen herkesten rivâyet ederlerdi. Ama ahkâm hadislerinin naklinde çok titiz davranırlardı."[14]

Öte yandan ahkâm konularında zayıf hadis ile amel etmenin sakıncaları üzerine durulsa da bu hassasiyet teoride kalmıştır. Pratikte ise zayıf rivâyetlerin ahkâma kaynaklık ettiği ortadadır. Hatta fezâil-i a'mâlde olduğu gibi ahkâm konularında zayıf hadis ile amel edilebilmesi için birtakım şartlar ileri sürülmüştür. Bunlar sırasıyla başka zayıf hadislerle veya diğer bazı delillerle takviye edilmesi, isnâdları zayıf olsa da içerikleri ile ümmetin öteden beri amel ediyor olması, ihtiyata daha uygun olması ve bir konuda rey dışında zayıf hadisten başka bir delil olmaması şeklinde zikredilmiştir. Ancak bu şartları ileri sürenler söz konusu hadislerin aşırı zayıf olmaması gerektiği ifade etmişler ki bu şart fezâil-i a'mâl için de öngörülmüştü.[15] Dolayısıyla zayıf hadis ile amel edilir diyenler uygulamada bunu fezâil-i a'mâl ile sınırlandırmamış bilakis ahkâma da teşmil etmişlerdir.

Ahkâma medâr olan hadisler önceleri "ale'l-ebvâb" (konulara göre) tarzında tasnif edilen sünen ve câmi' türü eserlerde yer alırken daha sonraları bu türden hadisler birtakım müstakil eserlerde bir araya getirilmiş ve bu eserler için "ahkâm hadisleri" (ahâdîsu'l-ahkâm) kavramı kullanılmıştır. Özafşar'ın yapmış olduğu tespite göre yalnızca fıkhî hadisleri ihtiva eden bir eser yazan ve bu eser için "ahkâm hadisleri" tabirini kullanan ilk hadisçi Abdulğanî el-Makdîsî'dir (ö.

[9] Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s.40.

[10] Şahyar, *Zayıf Hadisler*, s. 136; Sancaklı, "Günümüzde Zayıf ve Mevzu Hadisler", s. 41.

[11] Hatîb, *el-Kifâye*, 1: 398.

[12] Hatîb, *el-Kifâye*, 1: 398.

[13] Hatîb, *el-Kifâye,* 1: 399.

[14] İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm* I, 103; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 144.

[15] Bkz. Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, s. 200; Şahyar, *Zayıf Hadis*, s. 140.

600/1203). Makdîsî, sadece fıkhî hadisleri cemettiği bu eserine *Umdetü'l-ahkâm* adını vermiştir.[16] Yaygın kanaate göre sünen türü kitaplar ahkâma dâir olan hadislerin bir araya getirildiği eserler olsa da bu türden eserlerin sadece fıkhî hadislerden müteşekkil olmadığı ortadadır. Çünkü bu eserlerde fiten, kıyamet alâmetleri, akâid ve zühd gibi ahkâmla doğrudan alakası olmayan pek çok hadisin de yer aldığı bir vakıâdır.[17] "Ahkâm hadisleri" adıyla derlenen eserlerde ise ahkâma yönelik hadisler dışında başka rivâyetler yer almamaktadır. Ahkâm hadislerini bir araya getiren eserler adeta sünen türü kitapların daraltılmış şeklidir.[18] Aynı zamanda sünen türü eserlerde hadisler senedleri ile birlikte yer alırken ahkâm hadislerini bir araya getiren bazı muhaddisler onların senedlerini zikretmemişlerdir. Söz konusu hususlar ahkâm hadisleri eserlerini sünen türü eserlerden farklı kılmıştır.

2. İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri

İbn Dakîki'l-Îd, başka müelliflerin yazmış olduğu hadis eserlerini şerh ettiği gibi kendisinin derlediği hadis kitaplarını da daha sonra şerh etmiştir. Onun *İhkâmü'l-ahkâm* adlı eseri Abdülğani el-Makdisî'nin (ö. 600/1204) ahkâm hadislerine dair yazmış olduğu *Umdetü'l-ahkâm*'ın bir şerhi iken, *Şerhu'l-İlmâm*'ı ise kendisinin ahkâm hadisleriyle ilgili derlemiş olduğu ve *el-İlmâm* diye isimlendirdiği hadis mecmuâsının bir şerhidir. İbn Dakîki'l-Îd'in söz konusu eserleri incelemeye tâbi tutulduğunda aralarında bir konu bütünlüğü olduğu göze çarpar. Müellif, bu eserlerinde hadisleri şerh ederken genellikle şu hususlar üzerinde durmuştur: Râvî ve senedle ilgili tanıtıcı bilgiler vermiştir. Şerh ettiği hadisin sıhhat derecesini belirtmiştir. Anlaşılması zor kelimelerin lügat manasını izah etmiş, kelimenin hangi kökten türetildiğine ve nasıl kullanıldığına dikkat çekmiştir. Kelime açıklamalarında Arap şiirine ve dilcilerin görüşlerine başvurmuştur. Şerhettiği hadisin ihtiva ettiği hüküm ve anlamı ile ilgili bir âyet varsa ondan yararlanmıştır. Hadisleri yorumlarken sebeb-i vürûd, siyâk ve hadisin farklı tariklerini bir araya getirme gibi birtakım yöntemlere başvurmuştur. Aynı zamanda hadisin ihtivâ ettiği fıkhî hükmü açıklamış ve mezhepler arasındaki ihtilafa değinmiştir. Yeri geldiğinde kendi tercihini de belirtmiştir. Burada önce İbn Dakîki'l-Îd'in yazmış olduğu şerhler kısaca tanıtılacak, daha sonra onun hadisleri şerhetme ve anlama yöntemi üzerinde durulacaktır.

2.1. İhkâmu'l-Ahkâm

[16] Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 37, 40.

[17] Bkz. Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvud'un Sünen'i*, TDV, Yayınları, Ankara, 2012, s. 63, 64, 266.

[18] Bkz. Görmez, "Fıkhü'l-hadîs", *DİA*, Ankara, 1995, 12: 548.

Bu eser, İbn Dakîki'l-Îd tarafından *Umdetü'l-ahkâm* adlı kitaba yazılmış bir şerhtir. Emîr es-Sanânî (ö. 1182/1768) *el-Udde alâ İhkâmi'l-ahkâm*, Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497) de *el-Kavlü'l-müfîd fî îdâh Şerhi'l-'Umde li-İbn Dakîki'l-Îd* adıyla *İhkâmu'l-ahkâm* üzerine birer haşiye yazmışlardır. Kitap, günümüzde de değişik araştırmacılar tarafından birçok akademik çalışmalara konu olmuştur. Yaptığımız araştırmalara göre eser üzerinde muhtelif ülkelerde biri doktora olmak üzere toplam 13 akademik çalışma yapılmıştır.[19] Eser, ahkâmla ilgili hemen hemen bütün konuları içerdiği ve tümüyle günümüze kadar geldiği için İbn Dakîki'l-Îd'in hadisleri şerh ve yorumlama metodunu ortaya koymak açısından son derece önemlidir.

İhkâmu'l-ahkâm, değişik ülkelerde birçok muhakkik tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. İlk olarak 1895 yılında Delhi'de basılmıştır. 1923 yılında Kahire'de Münir ed-Dımaşkî tarafından basılan eser, daha sonra yine Kahire'de 1955 yılında Muhammed Hamid el-Fıkî ve Ahmed Muhammed Şâkir tarafından neşredilmiştir. Ayrıca 1962 yılnda *Udde* adlı haşiyesi ile birlikte Ali b. Muhammed el-Hindî (Mektebetü's-selefiyye), 1976 yılında Kahire'de Tâhâ Sa'd ve Mustafa el-Hevvârî, 1997 yılında Beyrut'ta Abdülkadir İrfan Hasûne 1994 yılında Kahire'de yine Ahmed Muhammed Şâkir ve son olarak 2009 yılında Beyrut'ta Hasan Ahmed İsbir tarafından yayınlanmıştır.[20]

Ahmed Muhammed Şâkir'in verdiği bilgiye göre o, bu son tahkikinde eserin üç el yazma nüshasını esas almıştır. Birinci nüsha 845/1441 yılında yazılmış, 202 yaprak olup her yaprak 29 satırdır. İkinci nüsha 1182/1768 yılında yazılmış ve üzerinde birtakım notlar yer almaktadır. Üçüncü nüsha ise Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye'de bulunan nüshadır ve yazım târihî bulunmasa da temlik târihî olarak Muharrem 997/1588 târihî yer almaktadır. Bu üçüncü nüsha, Ömer b. Ahmed b. Ebi'l-Futûh Farac b. Ahmed es-Safedî (ö. ?) adındaki müstensih tarafından yazılmıştır. Safedî, Ebû Saîd Ahmed b. Ahmed b. Ahmed el-Kürdî el-Hekkârî'nin (ö. 763/1361), o da İbn Dakîki'l-Îd'in öğrencisi İbn Seyyidi'n-Nâs Muhammed b. Ahmed Ebü'l-Feth el-Ya'mürî'nin (ö. 734/1334) yazmış olduğu nüshadan istinsâh etmiştir. İbn Seyyidi'n-Nâs ise eseri, 697/1297 yılı Muharrem ayının başlangıcında İbn Dakîki'l-Îd'in yanında okumaya başladığını ve 698/1298 yılının Rabiulâhir ayının sonunda bitirip eseri ondan rivâyet ettiğini yazmıştır. Aynı zamanda müellif İbn Dakîki'l-Îd de kitabın sonuna ismini yazıp İbn Seyyidi'n-Nâs'ın verdiği bu bilginin doğru olduğunu onaylamıştır. Adı geçen bu üçüncü nüsha müellif İbn Dakîki'l-Îd'e dayandığı için muhakkik tarafından en muteber nüsha olarak kabul edilmiştir.[21]

[19] Bkz. Yıldırım, Selahattin, *Ahkâm Hadislerini Yorum Metodu, İbn Dakîki'l-Îd Örneği*, Çıra Akademi, İstanbul, 2018, s. 21-36.

[20] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâmu'l-ahkâm* (nşr. mukaddimesi), s. 11; Özel, *agmd*., 19: 408.

[21] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâmu'l-ahkâm* (nşr. mukaddimesi), s. 6-8.

Müellif, bu şerhi istimlâ yoluyla Kadı İmadeddin b. Esîr el-Halebî'ye (ö. 699/1300) yazdırmıştır. Eserin metni olan *Umdetü'l-ahkâm* ise Abdülğani el-Makdisî'nin (ö. 600/1204) *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de geçen ahkâm hadislerinden 430[22] tanesini fıkıh konularına göre ayırarak bir araya getirdiği bir eserdir. *İhkâmu'l-ahkâm*, *Umdetü'l-ahkâm'*ın şerhleri arasında en meşhuru, en faydalısı ve en çok istifade edilenidir. Aynı zamanda şârihin eserleri arasında en meşhur olanıdır. Yazıldığı günden itibaren ilmî mahfillerde kabul görmüştür. Pek çok âlim bu şerhten övgü ile söz etmiştir. Üdfüvî (ö. 748/1347), "Şayet İbn Dakîki'l-Îd'in bu şerhten başka hiçbir eseri olmasaydı bu onun ilmî derinliğine ve büyüklüğüne şahit olarak yeterli olacaktı." demiştir.[23] İbn Ferhûn (ö. 799/1397) ise bu konuda şunları ifade eder: "İbn Dakîki'l-Îd, bu şerhiyle geniş bilgisini, keskin zekâsını ve derin ilmini ortaya koymuştur."[24] Musannifin takip ettiği metoda geçmeden önce, istimlânın ne olduğuna değinmeyi ve eserin İbn Dakîki'l-Îd'e aidiyeti noktasında kısaca bilgi vermeyi düşünüyoruz.

Bir hadis kavramı olan "imlâ" kelimesi sözlük olarak uzatmak, yazdırmak ve mühlet vermek anlamlarına gelmektedir.[25] Terim olarak ise bir kimsenin ezberinden veya kitaptan okuyarak etrafında bulunan kişilere hadis veya başka bir şeyler yazdırması anlamında kullanılmaktadır.[26] Bu yöntem ile yazılan eserlere de "imlâ", çoğuluna ise "emâlî" denilmektedir. Yazıyı yazdıran hocaya "mümlî" yazan talebeye ise "müstemlî" denilmektedir. "İstimlâ" ise hocanın yazdırdığı hadisleri yazmak ve bunları uzaktaki insanlara nakletmek anlamında imlâ ameliyesini ifade etmektedir. Özellikle hadis rivâyet meclislerinde birçok âlim bu yöntemi kullanmıştır.[27]

İstimlâ yoluyla yazılan eserlerde içeriğin çoğunluğu mümlî/hocaya ait iken bir kısmı da müstemliye ait olmaktadır. Bu durum kitabın hocaya nisbetinde bir sorun oluşturmamaktadır. Çünkü çoğunluğu ona aittir. İbnü'l-Esîr el-Halebî'nin (ö. 699/1300) *İhkâmu'l-ahkâm'*ın mukaddimesinde kendi adına yapmış olduğu açıklamalar da bu kabildendir. Ahmed Muhammed Şâkir'in yapmış olduğu tespite göre *İhkâmu'l-ahkâm'*ınistimlâ yoluyla telif edilmesi konusu, İbnü'l-Esîr el-Halebî'ye ait olan nüshada yer almaktadır. Bunun dışında eserin istimlâ yoluyla yazıldığına dâir başka herhangi bir delil bulunmamaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr'in sadece kendi nüshasını müelliften istimlâ yoluyla alması da ihtimâl dâhilindedir. Öte yandan İbn Dakîki'l-Îd, daha hayatta

[22] *İhkâmu'l-ahkâm*'ın müstemlisi İbnü'l-Esîr, *Umdetu'l-ahkâm*'da 500 hadisin yer aldığını belirtmektedir. Elimizdeki nüshalarda ise 430 hadis bulunmaktadır. *Umdetu'l-ahkâm*'da bir hadisin farklı tarikleri de zikredilmektedir. Bir hadisin diğer varyantları da hesaba katıldığında 500 sayısı doğru olabilir (Bkz. *İhkâm*, s. 45).

[23] Üdfüvî, *et-Tâli'*, 575.

[24] İbn Ferhûn, *Dîbâc*, II, 319.

[25] Râzî, Zeynuddîn Muhammed b. Ebî Bekr Ebû Abdullah, *Muhtâru's-sıhâh*, el-Mektebetu'l-asriyye, Beyrut, 1999, s. 298.

[26] Aydınlı, Abdullah, "İmlâ", *DİA*, Ankara, 2000, 22: 226.

[27] Semânî, *Edebu'l-imlâ*, s. 15; Aydınlı, agmd.,*DİA*, 22: 226.

iken *İhkâmu'l-ahkâm* ona nisbet edilmekte ve talebeleri tarafından onun yanında okunup rivâyet edilmekteydi.[28]

İhkâmu'l-ahkâm'ın Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye'deki nüshası, şârihin öğrencisi İbn Seyyidi'n-Nâs'a (ö. 734/1334) dayanmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere o da eseri, İbn Dakîki'l-Îd'in yanında 697/1297 yılı Muharrem ayının başlangıcında okumaya başlamış ve 698/1298 yılının Rabiulâhir ayının sonunda bitirmiştir. Bu da müellif İbn Dakîki'l-Îd ve müstemli İbnü'l-Esîr el-Halebî daha hayatta iken bile *İhkâmu'l-ahkâm*'ın, İbn Dakîki'l-Îd'e nisbet edildiğini gösteren bir delildir.[29]

Aynı zamanda İbn Seyyidi'n-Nâs'a (ö. 734/1334) isnad edilen nüshada, İbnü'l-Esîr'in yazmış olduğu mukaddime yer almamaktadır. Belki de İbn Dakîki'l-Îd, genel bir ilim meclisinde eserini İbnü'l-Esîr el-Halebî'ye okutmuş ve orada bulunanlar da dinlemiştir. Bu durumda İbnü'l-Esîr el-Halebî'nin nakilden başka esere herhangi bir katkısı söz konusu olmayacaktır.[30] Tüm bu nakil ve bilgilerden sonra *İhkâmu'l-ahkâm*'ın İbn Dakîki'l-Îd'e aidiyeti önemli ölçüde kesinleşmiş olmaktadır.

İbnü'l-Esîr el-Halebî (ö. 699/1300), *İhkâmü'l-ahkâm*'ın mukaddimesinde ilmin ve âlimin faziletini dile getirir. İlimden uzak durmanın onun için bir aldanma ve kayıp olduğunu, bu tehlikeden kurtulmak için Hz. Peygamber'in (sav) hadislerine sarılması gerektiği ve bu amaçla Hâfız Abdülğani el-Cemmâîlî'nin fıkıh bablarına göre tanzim ettiği ve 500 hadisi ihtivâ eden *Umdetü'l-ahkâm* adlı eserini ezberlemeyi seçtiğini ifade eder. Daha sonra da ezberlediği bu hadislerin her bir kelimesinin araştırılmaya ve tetkik edilmeye muhtaç olduğunu söyler. Çünkü Hz. Peygamber'in (sav) her bir sözünün mânâ denizi olduğu ve bu denizden ancak ilimde derinleşenlerin hikmet çıkarabileceğini belirtir. İbnü'l-Esîr, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1150) *el-İkmâl* adlı eserini bulduğunu, bu şerhin ayrıntılı ve önemli bilgiler içerdiğini, fakat Kâdî İyâz'ın bu eserinde sadece *Sahîh-i Müslim*'de geçen hadisleri şerhettiğini söyler. Kendisinin ise *Umde*'de geçen, Buhârî ve Müslim'e isnâd edilen bütün hadislerin anlamlarını öğrenmek istediğini, zamanında (ilmi açıdan) eşsiz, fazilet zincirinin halkası, geçmiş ile gelecekteki ulemâ arasındaki köprü olan Takiyyüddin İbn Dakîki'l-Îd dışında bu işi bilen başka birini bulamadığını belirtir. İbnü'l-Esîr, hocası İbn Dakîki'l-Îd'in ilmî özelliklerini dile getirir ve onu değişik sözlerle över. Bu meramını İbn Dakîki'l-Îd'e aktardığını, onun da bunu kabul ettiğini, kendisine istimlâ yoluyla enteresan ve başkalarının aklına gelmeyip onun aklına gelen bilgileri aktardığını, onun da bunları yazdığını ifade eder.[31]

Umdetu'l-ahkâm'ı incelediğimizde onun 19 ana başlık ve 64 alt başlıktan oluştuğunu görürüz. Bu başlıklar, fıkhın temel konularını teşkil etmektedir. Eserde ibadetten muâmelâta, münâkehâttan

[28] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm* (nşr. mukaddimesi), s. 12.

[29] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm* (nşr. mukaddimesi), s. 12.

[30] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm* (nşr. mukaddimesi), s. 12.

[31] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâmu'l-ahkâm*, s. 45-46.

mücâzâta (hudûd), me'kûlâttan meşrûbâta ve köle azât etmeye varıncaya kadar farklı konularla ilgili önemli hadisler bir araya getirilmiştir. İbn Dakîki'l-Îd de *İhkâmu'l-ahkâm'da* bu fıkhî hadisleri teker teker ele alıp şerhetmiştir.

İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâmu'l-ahkâm*'ın mukaddimesinde hangi metodu takip edeceğini açıklamamıştır. Fakat söz konusu eser incelendiğinde şerh metodunda kolay bir uslubun takip edildiği göze çarpmaktadır. Konular bölümlere ayrılmış ve bölümler kendi aralarında bir düzen içinde işlenmiştir. İlk olarak hadisi rivâyet eden sahâbî veya tâbiî ile ilgili kısa bilgiler verilerek başlanmış, ayrıntıya girilmeden sahâbe ismindeki veya vefât târihindeki ihtilâfa değinilmiştir.[32] Bazen de şerh edilen hadisin dindeki önemine dikkat çekilmiştir.[33] Daha sonra "Bu hadis ile ilgili birkaç konu veya birçok fayda vardır." denilerek bu konular ve faydalı bilgileri sırasıyla cümle cümle izâh edilmiştir.[34] Aynı zamanda hadisten neyin kastedildiğine de değinmiştir. Konuları izâh ederken fakihlerin görüşlerini ve eğilimlerini dile getirmiştir. Müellif, bazen tercih ettiği görüşü ifade ederken bazen de görüşünü beyân etmemiştir. Hadiste garîb bir kelime varsa onu açıklamış, bazı usûl kurallarına ve gramer tahlîllerine değinmiş, fıkhî konuları tartışmış, uygun görülmeyenleri ise deliller getirerek reddetmiştir.

Eserde fıkhî bilgiler ile usûl konuları iç içe girmiştir. Müellif bazı yerlerde bunları birbirinden ayırmış ve bu hadis ile ilgili olarak zikredilecek hususların itikâd, usûlü'l-fıkıh ve fıkıh ile ilgili olduğunu belirterek başlamıştır.[35] Fıkhî görüşleri izâh ederken bunun hangi mezhebe ait olduğunu açıklamış, bazen de sadece görüşün kendisini beyân ile yetinmiştir. Eserde daha çok Şâfiî ve Mâlikî mezhebinin görüşlerine yer vermiştir.

İhkâmü'l-ahkâm'da dikkat çeken bir diğer husus da İbn Dakîki'l-Îd'in ihtilâflı konulara değinirken muhâlif görüşte bulunan âlimlerin isimlerini zikretmemesidir. Meseleyi ilmî ve farklı açıdan tahlîl ederken konuyla ilgili kendi görüşünü açıklar ve bazılarının farklı görüşte olduğunu söyler. Muhâlif görüşte olan âlimleri tenkit ederken veya yanıldıklarını belirtirken saygı ve nezâketten taviz vermez ve "Bir kısım değerli âlimler" gibi ifadelerle onları tavsîf eder.[36]

Abdülğani el-Makdisî (ö. 600/1204) *Umdetü'l-ahkâm* adlı eserini *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de muttefekun aleyhi olan rivâyetlerden ahkâm ile ilgili hadisleri fıkıh konularına göre bir araya getirerek oluşturmuştur. Fakat el-Makdisî, bir yerde bu metoduna muhâlif hareket etmiş ve muttefekun aleyh olmayan bir hadisi yanılarak eserine almıştır. Bu durum İbn Dakîki'l-Îd'in

[32] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm,* s. 57, 113.

[33] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 55, 923.

[34] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 64, 74, 131.

[35] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 355.

[36] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 303.

gözünden kaçmamış, söz konusu hadisin sadece *Müslim*'de geçtiğini belirterek el-Makdisî'nin burada yanıldığını belirtmiştir.[37] Öte yandan gözünden kaçan benzer durumda başka rivayetler de vardır.[38] Kısacası müellif, bu eserinde fıkıh ve hadisi birbiriyle irtibatlandırmıştır. *İhkâmü'l-ahkâm'*ın müellifin eserleri arasında diğerlerine göre daha beliğ ve veciz bir yapıya sahip olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

2.2. el-İmâm

İbn Dakîki'l-Îd'in hayatı ve eserleri ilgili bilgi veren kaynaklara göre müellif, bu kitabı yazarken hadis ve hadis ilimleriyle ilgili ulaşabildiği bütün eserlerden istifade etmiştir. Eserine almış olduğu hadisleri güzel bir tertiple fıkıh bablarına göre bir araya getirmiş, hadislerin tüm tarîklerini zikretmiş, sahîh mi, zayıf mı olduklarını ve râvîlerinin durumlarını izâh etmiştir. Hacimli bir eser olan *el-İmâm*, talebesi İbn Ruşeyd'e göre yaklaşık yedi, İbn Hacer'e göre yirmi, Safedî'ye göre ise yirmi beş cilttir.[39]

Kaynaklarda, bazı fikirlerinden dolayı İbn Dakîki'l-Îd'in sevmediği Mes'ud b. Ahmed el-Hârisî el-Hanbelî el-Irakî el-Mısrî (ö. 711/1312) adlı bir âlimin bu eserin müsveddelerini ele geçirip imha ettiğini, geriye İbn Dakîki'l-Îd'in hayatta iken temize çektiği kısmın kaldığı geçmektedir. Bazılarına göre ise müellif, elde olan kısmını tashih edebilmiştir. Diğer kalan kısmı ise tashih edilmediğinden zamanla kaybolmuştur.[40]*el-İmâm*, Sa'd b. Abdullah Âl Humeyyid tarafından el-Mektebetü'l-Ezheriyye'deki yazma nüshasından tahkik edilmiştir.[41] Eseri, Dâru'l-muhakkik 1999 yılında dört cilt halinde Riyad'da neşretmiştir.

İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm'*da ahkâmla ilgili hadislerin tüm tarîklerini bir araya getirmiş, bu rivâyetlerin sahîh mi zayıf mı olduklarını, râvîlerinin cerh ve ta'dîl açısından durumlarını izâh etmiştir. Muhtelif rivâyetleri ve rivâyetlerin farklı tariklerini bir araya getirerek konuyla ilgili fıkhî hükmü tespit etmiş ve mezhepler arasındaki ihtilâfın kaynağını oluşturan muhtelif tarikleri bir araya getirmiştir. Müellif, *İhkâmu'l-ahkâm*'da olduğu gibi, bu kitabında da takip edeceği metoda değinmemiştir.

Bazı araştırmacıların tespitine göre İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*'a cerh ve ta'dîle dâir bir mukaddime yazmıştır.[42] Bu mukaddimede eserde geçen tüm râvîler yerine cerh ve ta'dîl konusunda

---

37 Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 299.

38 Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 708.

39 Bkz. İbn Ruşeyd, *Milu'l-aybe*, 5: 325; İbn Hacer, *ed-Dürer*, 4: 92; Safedî, *el-Vâfî*, 4: 138.

40 İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm fî ma'rifeti ehâdîsi'l-ahkâm* (thk. Sa'd b. Abdullah Âl-ü Hümeyyid), Dâru'l-mühakkik, 2000, I, 18; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4: 1482; İbn Hacer, *Dürer,* 4: 95, 347-348.

41 Ziriklî, *el-A'lâm*, 8: 283.

42 İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm* (nşr. mukaddimesi), 1: 41.

âlimlerin haklarında ihtilâf ettikleri veya kitapta isimleri sıkça zikredilen bazı râvîleri ayrıntılı olarak incelemeye tâbi tutmuş, cerh edilenlerin cerh sebeplerine de değinmiştir. Daha sonra eserin herhangi bir yerinde bu râvîlerden birinin ismi geçtiğinde onunla ilgili bilgilerin mukaddimede geçtiğini hatırlatıp buradaki bilgilere yönlendirmiştir. Fakat söz konusu mukaddime bugün elimizde mevcut değildir. Biz onun varlığını, kitabın muhtelif yerlerinde müellifin yapmış olduğu birtakım atıflardan anlıyoruz. Mesela "Güneşte Isıtılmış Su" (ماذكِرَفيالماءالمشمَش) bölümünde geçen rivâyetleri değerlendirirken râvî "İbrahim b. Muhammed" ile ilgili bilgilerin daha önce mukaddimede geçtiğini belirtir.[43] Yine "Kadının Guslünden Kalan Su" (فضْلُطهورالمرأة) bölümünde Ebû Ma'şer[44] ve "Kedinin Artığı" (سُؤرالهِرّة) bölümünde Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî[45] isimli râvîlerle ilgili bilgiler için mukaddimeyi işâret eder.[46] Aynı zamanda bidat ehli olan mezheplere müntesip râvîlerle ilgili hususları orada zikrettiğini hatırlatır.[47] Muhtemelen adı geçen bu mukaddime, kitabın elimizde mevcut olmayan diğer bölümleri gibi kaybolmuştur.

el-İmâm, fıkıh bablarına göre tertip edilmiş bir eserdir. Önce temizlik ve namaz gibi ana bölümler (kitab) zikredilmiş, daha sonra bu ana bölümler bâblara, bâblar da fasıllara ve hatırlatmalara (zikr) ayrılmıştır. Bablar olduğu gibi fasıllar da "zikr" (hatırlatma) başlığı altında alt kısımlar olarak işlenmiştir. Bazı bâblar onlarca fasıla ayrılarak işlenmişken zikr başlığı altında da o bâb veya fasılda hatırlatılması uygun görülen hususlara değinilmiştir. Yine râvîlerin cerh ve ta'dîli, isimlerin zabtı, nisbelerin ne anlama geldiği, birtakım kelime tahlîlleri ve daha başka bilgiler "zikr" başlığı altında işlenmiştir.[48]

İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*'da ana başlıktan hemen sonra konuyla ilgili temel kabul edilen hadisi, daha sonra da diğer rivâyetleri zikreder. Hadisi zikretme metodu farklılaşabilmektedir. Bazen senedde geçen râvîlerin tümünü değil de sadece bir kaçını ve hadisin tüm metnini zikreder. Daha sonra da irâd ettiği o hadisin, *Kütüb-i sitte* ve diğer hadis kitaplarından hangisinde geçtiğini ve metnin kime ait olduğunu belirtir. Mesela, "Tahâret" kitabının "sular" babında zikrettiği ilk rivâyetin Yezîd el-Fakîr'in, Cabir b. Abdullah'tan naklettiğini, bu hadisin Hüşeym'in Yezîd'den naklettiği formatla muttefekun aleyh, lafzının ise Buhârî'ye ait olduğunu söyler. Daha sonra da aynı rivâyetin Müslim'de geçen varyantını verir.[49]

---

[43] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 129.

[44] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 147.

[45] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 240.

[46] Diğer örnekler için bkz. *el-İmâm*, 1: 576, 22: 78, 2: 214, 2: 326, 3: 391, 3: 503.

[47] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 2: 351.

[48] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 95, 121.

[49] Hadisin metni şu şeklidedir: "Hz. Peygamber'in şöyle buyurmuştur**:** 'Benden önce hiç kimseye verilmeyen beş özellik bana verildi. Bir aylık mesafeden düşmanın kalbine salınan korkuyla zafer kazandım. Yeryüzü benim için mescit ve

Bazen de önce hadisi kitabında tahriç eden muhaddisi ve sened zincirini, daha sonra da hadisi zikreder. Mesela, "طهارةماءالبحر" (Deniz Suyunun Temizliği) bölümünde Ebû Hureyre'den gelen: "Adamın biri, Hz. Peygamber'in yanına geldi ve 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bizler denizde seyahat ediyoruz. Yanımıza az su alabiliyoruz. Şâyet bu su ile abdest alırsak susuz kalırız. Deniz suyu ile abdest alalım mı?' diye sordu. Hz. Peygamber '*Denizin suyu temizleyici, ölüsü de helaldir*.' dedi."[50]rivâyetini ele alırken bunun İmâm Mâlik tarafından *Muvatta* adlı eserinde Safvân b. Süleym > Saîd b. Selem > Muğîre b. Ebî Berde kanalıyla nakledildiğini söyler.[51]

Bazen hadisin kendisine kadar gelen uzunca senedini verir. Buna örnek olarak "Tabaklanan Derinin Temizliği" (طهارةجلدالمدبوغ) bölümünde zikrettiği hadisi örnek olarak verebiliriz: "Ali b. Vehb (müellifin babası) > Ebü'l-Hasan el-Makdisî > Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân el-'Osmânî > Muhammed b. Mansûr > Ahmed b. Saîd b. Yaîş > Abdurrahmân b. Abdullah el-Ğâfikî > Ahmed b. Muhammed el-Mekkî > Ali > Ka'nebî > Mâlik > Zeyd b. Eslem > İbn Ve'le el-Mısrî > Abdullah b. Abbâs'dan nakil ile Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: 'Deri Tabaklandığı zaman artık temiz olmuştur."[52] Görüldüğü gibi müellif burada kendisine kadar ulaşan sened zincirini zikretmiş ve bu senedde 13 râvî yer almıştır.

Bazen başlıktan sonra sahâbeden konuyla ilgili gelen birkaç hadisin bulunduğunu söyleyip sonra da bunları sırasıyla zikreder. Mesela, "ذكرمنقالبالتتريبفيغسلالاناءإذاولغفيهالكلب" (Köpeğin Yaladığı Kabın Toprakla Yıkanması Gerekir Diyenler) başlığından sonra bu konuyla ilgili olarak Abdullah b. Muğaffel, Ebû Hureyre ve Hz. Ali'den gelen rivâyetlerin olduğunu söylemiş ve bunları sırasıyla tüm tarikleriyle aktarıp değerlendirmeye tâbi tutmuştur.[53]

İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*'da ihtilâflı fikhî bir konuda bazen bu ihtilâfları ve onların dayandığı rivâyetleri zikreder. Mesela, köpeğin yaladığı kabın biri toprakla olmak üzere yedi defa yıkanması durumunda, bu yıkamalardan hangisinin toprakla olacağı noktasında birkaç görüşün bulunduğunu söyler. Sonra da bazılarına göre bunun "birinci yıkama" olduğunu belirtip ilgili rivâyetleri nakleder. Bazılarına göre de bunun "yedinci yıkama" olduğunu naklettikten sonra ilgili rivâyetleri ardarda getirir. Konuyla ilgili üçüncü görüş olarak ise toprakla yıkamanın bu yedi yıkamadan herhangi

temiz kılındı. Öyle ki ümmetimden bir kimse her nerede olursa olsun, namaz vakti geldiğinde orada namazını kılabilir. Savaş ganimetleri bana helal kılındı. Bu ganimetlerden istifade edilmesi benden önce hiç kimseye helal kılınmadı. Bana şefâât etme izni verildi. Daha önce peygamberler sadece kendi kavmine gönderilirken ben bütün insanlara gönderildim." (Buhârî, "Teyemmüm", 1).Müslim'de ise "Yeryüzü benim için temiz ve mescit kılındı. Öyle ki ümmetimden bir kimse nerede olursa olsun, namaz vakti geldiğinde orada namazını kılabilir." şeklinde geçer. (Müslim, "Mesâcid", 3; İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, I, 93-94).

[50] Ebû Dâvud, "Tahâret", 41; Nesâî, "Tahâret", 40; Tirmzî "Tahâret", 52; İbn Mâce, "Tahâret", 38.

[51] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 96-97.

[52] Muvatta, *Sayd*, 6; İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm* (nşr. mukaddimesi), 1: 54; *el-İmâm*, 2: 303.

[53] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 260, 263.

birinde olmasının öngörüldüğünü ve bu görüşün fıkıhçıların çoğunluğunca benimsendiğini ifade ettikten sonra bu rivâyetleri zikreder.[54]

İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*'da bölümlerin başında zikrettiği hadisleri genellikle metnini ihtisâr yapmadan tümüyle verirken bazen de uzun olan hadisin tamamını değil, başından ve sonundan bazı lafızları hazfederek sadece istişhâda konu olan kısmını zikreder.[55] Bu husus senedde de söz konusudur. Bazen senedin tümünü verirken bazen de bir kısmını getirir. Fakat söz konusu hadis, meşhur olmayan bazı kitaplarda tahriç edilmişse, genellikle senedin tümünü vermeye dikkat eder.[56] Yeri geldiğinde farklı fıkhî konularla irtibatlı olduğu için aynı hadisi birkaç yerde tekrarlar. Bazen de bir hadisten farklı hükümler çıkarır.[57]

Müellif, *el-İmâm*'da bazen konuyla ilgili getirmiş olduğu hadisin farklı tarîklerini verirken şâyet söz konusu rivâyet kendisine âlî bir isnâdla ulaşmış ise önce hadisin kimler tarafından tahriç edildiğini belirtir. Sonra da bu hadisi âlî bir isnâd ile elde ettiğine dikkat çeker ve kendi senedi ile yeniden zikreder. Mesela, "Murdar Olmuş Hayvanın Derisi" (جلودالميتة) bölümünde Mâlik'in, İbn Şihâb, Ubeydullah b. Abdullah, İbn Abbâs kanalıyla naklettiği rivâyette Hz. Peygamber, hanımı Meymûne'nin azatlı câriyesine verdiği koyunun öldüğünü görünce "*Neden derisinden yararlanmadınız*?" diye sormuş, onlar da cevaben "O koyun murdar olmuştu." demişlerdir. Hz. Peygamber (sav) de "*Derisini kullanmak değil, etini yemek haramdır*." diye açıklamada bulunmuştur.[58] İbn Dakîki'l-Îd, Nesâî, Buhârî ve Müslim'in bu hadisi eserlerinde tahriç ettiklerini bildirdikten sonra aynı hadisin kendisine âlî bir isnâd ile geldiğini belirtip o isnâdı ayrıntılı olarak zikreder.[59]

Bazen de hadisin kim tarafından tahriç edildiğine değinmez. Mesela, "ضبةالذهب" (Kabları Altınla Süslemek) bölümünde Davud el-Evdî, Şehr, Esmâ bt. Yezîd kanalıyla gelen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Küçük bir parça bile olsa kablarda altın yama (câiz) olmaz.*"[60] Konuyla ilgili olarak getirilen bu hadis Ahmed b. Hanbel tarafından *Müsned*'de tahriç edilmiş, fakat müellif bunu belirtmemiştir.[61]

İbn Dakîki'l-Îd *el-İmâm*'da hadislerde geçen bazı garip kelimeleri de izâh eder.[62] Birtakım fiil ve isimlerin vezinleri ve buna göre meydana gelen mânâ farklılıklarını belirtir.[63] Aynı zamanda bazı

[54] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 267-268.

[55] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 325.

[56] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 373.

[57] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 228, 482-483.

[58] Buhârî, "Buyû'", 101.

[59] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 295-296.

[60] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45: 546; İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 286.

[61] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 286.

[62] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 420, 2: 443, 507, 539.

râvîlerin isimlerinin zabt eder, nisbelerinin ne anlama geldiğini de ifade eder.[64] Eserinin birçok yerinde önemli birtakım hadis usûlü konularına da değinir.[65]

İbn Dakîki'l-Îd'in *el-İmâm*'daki birinci önceliği, bütün ahkâm hadislerini bir araya getirip onların kimler tarafından rivâyet edildiğini, hangi hadis kitaplarında tahricinin yapıldığını tespit etmek olmuştur. Müellif *el-İmâm*'ı fıkıh konularına göre tanzim etmiştir. Eserdeki bu tanzim bile onun ne denli büyük bir fıkhî kabiliyete sahip olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Her ne kadar birtakım fıkhî hükümler ihtivâ etse de eser için "isnâd ve ricâl değerlendirmesinin ağırlık kazandığı bir şerh çeşididir" denilebilir.

2.3. Şerhu'l-İlmâm

Müellifin ahkâm hadisleriyle ilgili yazmış olduğu ve 1632 (bazı neşirlerde 1474) hadis ihtivâ eden *el-İlmâm* adlı eserine yazmış olduğu bir şerhidir. İbn Dakîki'l-Îd'in ahkâm hadisleriyle ilgili kaleme aldığı *el-İmâm, el-İlmâm* ve *Şerhu'l-İlmâm* isimli bu üç eseri bazı yazarlar tarafından birbirine karıştırılmıştır. Bu karışıklık isimlerinin birbirine yakın olmasından kaynaklanmaktadır. Aslında müellif, ilk olarak *el-İmâm* adlı eserini yazmıştır. Bu eser çok geniş bir yapıya sahip olmuştur. Çünkü eserde ahkâm hadislerinin bütün tarîkleri zikredilmiş, rivâyetlerin sıhhat ve zaaf yönleri tespit edilmiş ve râvîlerin durumu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu nedenle kitap epeyce büyük bir hacme ulaşmıştır. *el-İmâm*bu hacmiyle mütâlaa ve kaynak kitabı olunca İbn Dakîki'l-Îd, ezberlenebilecek bir ders kitabına ihtiyaç olduğu kanaatine varmış ve bu ihtiyacı karşılamak üzere eserde geçen ve hükme kaynaklık eden hadisleri sadece bir araya getirerek ihtisâr etmiş ve bu ihtisârına *el-İlmâm* adını vermiştir. Daha sonra da bu ihtisârı tekrar şerh etmeye başlamıştır. Fakat tümünü şerh etmeye muvaffak olamamış 1632 veya 1474 hadisten sadece 57 hadisi ayrıntılı ve uzunca şerh edebilmiştir.[66]

Şerhu'l-ilmâm'ın üç adet yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Kahire Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye'de 33 numarayla kayıt altındadır. Bu nüsha 309 varaktan müteşekkil olup her bir varakta 31 satır mevcut ve iki tarafı da doludur. Yazım târihî ve müstensihi belli değildir. İkincisi, Köprülü Kütüphânesi'nde 81 numarada bulunmakta ve iki tarafı da yazılı 267 varaktan oluşmaktadır. Her bir varakta ise 35 satır yer almaktadır. Bu nüshayı Zeyneddin Abdurrahmân b. Ali b. Halef el-Fâriskûrî el-Kâhirî (ö. 805/1402), Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî el-Hanefi'nin (ö. 762/1360) hattından yazmıştır. Üçüncü nüshası ise Pakistan el-Mektebetü'l-bedi'iyye'de bulunmaktadır. İki tarafı yazılı 177 varaktan meydana gelen bu nüshanın her bir

---

63 Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 96, 144, 304.

64 Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 95, 193.

65 Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 101, 109, 156,

66 İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 1: 24; Ömer Muhammed, *Usûlü'l-fikh inde İbn Dakîki'l-Îd*, s. 163.

varakında 23 satır vardır. Bu nüshanın da müstensihi ve târihî bilinmemektedir.[67] *Şerhu'l-ilmâm,* 1994 târihinde Abdülaziz İzzeddin b. Muhammed es-Saîd tarafından Riyad'da sadece altı hadisin şerhini kapsayan kısmı iki cilt olarak neşredilirken daha sonra Muhammed Halûf Abdullah tahkikiyle 2009 ve 2013 yıllarında Dâru'n-nevâdir tarafından tümü beş cilt olarak yayınlanmıştır.

İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*'a belîğ bir mukaddime ile başlamıştır. Müellif, bu mukaddimede fıkhın dindeki önemine değinmiş ve Allah'ın kitabını anlama çabasından sonra en önemli hususun nebevî hadislerin mânâlarını araştırmak için gösterilen çaba olduğunu belirtmiştir. Çünkü birtakım fıkhî kaide ve kuralların hadislerle vazedildiğini, aynı zamanda icma' ve kıyâsın kaynağının da hadisler olduğunu belirtir. Nassın asıl olduğunu, bundan dolayı her çeşit kıyas ve görüşe takdim edilmesi gerektiğini söyler. Birtakım zorlamalarla nassı bazı görüşlere uydurarak asıl olanı fer' yapmanın ise çok çirkin bir yöntem olacağını ve din adına hiçbir yarar sağlamayacağını ifade eder.[68] Aynı zamanda bu eseri yazmadaki amacının fıkhî hükümleri hadislerle delillendirmek olduğunu da beyân eder.[69]

İbn Dakîki'l-Îd, diğer iki şerhten biraz farklı olarak *Şerhu'l-İlmâm*'da önce ana bölümü (kitâb), sonra alt bölümü (bâb), daha sonra da alt bölümlerle ilgili olan rivâyetleri sırasıyla verir. Müellif diğer iki eserinde takip ettiği metottan söz etmezken *Şerhu'l-İlmâm*'da takip ettiği metodu, eserin mukaddimesinde 12 madde şeklinde açıklar. Buna göre ilk önce hadisin sahâbe, tâbiîn ve diğer tabakalardaki râvîleri ile ilgili bilgi vermiştir. Önce râvînin isim ve nisbesini, daha sonra kimden hadis aldığını ve kime naklettiğini, bazen onunla ilgili menkıbeleri ve onun söylemiş olduğu güzel sözleri, kaç hadis rivâyet ettiğini ve son olarak da vefât târihini verir. Eğer râvî sahâbe dışında birisi ise ve münekkitler cerh ve ta'dîli ile ilgili hakkında birtakım tespitlerde bulunmuşlarsa yapılan bu tespitleri nakleder. Aynı zamanda söz konusu rivâyeti eserlerine alan hadis imâmlarıyla ilgili de zikrolunan hususları açıklar. Mesela, *Şerhu'l-İlmâm*'ın başında Ebû Hureyre'den gelen hadisi[70] zikrettikten sonra onu, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin rivâyet ettiğini, aynı zamanda İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde yer aldığını, Tirmizî ve İbn Mende'nin bu hadisi sahih gördüklerini belirtmiş, sonra da ismi geçen muhaddislerle ilgili bilgi vermiştir. Bu meyanda önce hadisin sahâbî râvîsi olan Ebû Hureyre'nin hayatı hakkında siyer ve târih âlimlerinden nakil ile özlü bilgiler vermiştir. Ebû Hureyre'yi tanıttıktan sonra hadisi tahrîç ve tashîh eden diğer râvîlere geçmiştir.

[67] İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm* (thk. Muhammed Halûf Abdullah), 1: 87-92.

[68] İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 1: 6.

[69] İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 1: 172.

[70] Bkz. Ebû Dâvud, "Tahâre"t, 41; Nesâî, "Tahâret", 40; Tirmizî, "Tahâret", 52; İbn Mâce, "Tahâret", 38; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1: 59.

Sırasıyla Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Huzeyme ve İbn Mende'nin biyografisini zikredip eserleriyle ilgili tanıtıcı açıklamalar yapmıştır.[71]

İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm'*da ikinci sırada hadisin sıhhati ile ilgili özet bilgiler verir. Mesela eserinde ilk olarak zikrettiği, deniz suyu ile abdest alınabileceğini ifade eden hadisi[72] açıklarken, bu ikinci hususu gözardı etmemiş ve rivâyetin sıhhatini ele almıştır. Tirmizî ve İbn Huzeyme'nin bu hadisi tashîh ettiklerini, İbn Mende'nin de sahîh olmasını tercih ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Buhârî ve diğer münekkitlerin hadis ile ilgili görüşlerini ve hadisin isnâdındaki bazı râvîlerle ilgili düşüncelerini de ifade etmiştir.[73]

Müellif, üçüncü sırada, konuyla ilgili diğer hadisler arasından neden bu rivâyeti tercih ettiğini açıklar. Yani *el-İmâm*'da yaptığı gibi burada bir hükmü ifade etmek için birkaç hadisi birlikte zikretmez. Sadece bir tanesini ve en kapsamlı olanını tercih eder. Aynı zamanda bir hadis, bazı sahîh ve meşhur olan eserlerde uzun formatıyla yer almış iken diğer kitaplarda ise sadece istişhâda konu olan bölümüyle kısa bir şekilde geçmiş ise müellif ikinci rivâyeti, uzun hadise yeğlemektedir. Mesela *Şerhu'l-İlmâm'*da ilk olarak zikrettiği hadisi buraya alması hadisin sadece deniz suyunun temiz olduğunu ifade etmesinden dolayı değil, bilakis bunun yanında içerdiği daha başka birtakım faydalar sebebiyledir. İbn Dakîki'l-Îd, söz konusu faydaların neler olduğuna hadisi şerh ederken değinmemiş fakat yeri geldiğinde bunları açıklayacağını belirtmiştir.[74]

Müellif, *Şerhu'l-İlmâm'*da dördüncü sırada, hadislerde geçen ve anlamı herkesçe bilinmeyen bazı garîb kelimeleri izâh eder. *Şerhu'l-İlmâm*'ın, kelime tahlîlleri açısından İbn Dakîki'l-Îd'in eserleri arasında en zengin şerh olduğu söylenebilir.

İbn Dakîki'l-Îd, beşinci sırada ise ihtiyaç halinde hadisleri açıklamak için bazı gramer kurallarından yararlanacağını belirtmiştir. Buna örnek olarak yine birinci hadisi verebiliriz. Müellif söz konusu hadisi şerh ederken Arapça'daki "Eğer cümlede mânâ anlaşılıyor ise ihtisâr için bazen sıfât bazen de mevsuf hazf edilebilir."[75]gramer kuralından yararlanmıştır. Buna göre hadiste geçen "yanımızda az su taşıyoruz" (ونحملمعناالقليلمنالماء) cümlesinde sıfat atılmış, mevsuf kalmıştır. Çünkü bu cümlenin takdîri "az tatlı su" (الماءالعذب) şeklindedir. Burada "tatlı" (العذب)sıfâtı siyâktan anlaşıldığı için atılmıştır.[76]

---

[71] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 1: 36-71.

[72] Bkz. Muvatta, "Vukûtü's-Salât", 59; Ebû Dâvud, "Tahâret", 41.

[73] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 1: 71-74.

[74] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 1: 75.

[75] Bkz. İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf, *Avdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1993, 3: 286, 289.

[76] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 1: 81, 82.

İbn Dakîki'l-Îd'in *Şerhu'l-İlmâm'*da takip ettiği diğer yöntemleri şu şekilde sıralayabiliriz: İhtiyaca binâen beyân ilminin kaidelerini kullanmak, hadislerden birtakım hüküm ve bilgiler istinbât etmek (Müellif, hadis şerhinin en önemli gayesinin bu olduğunu belirtir), herhangi bir mezhebe taassup göstermemek, bazı müelliflerin yaptığı gibi hadisten çıkarılması uzak bir ihtimâl olan meseleleri zikretmemek, sadece konuları çoğaltmak maksadıyla yapılan gereksiz birtakım uzatmalardan uzak durmak, birçok muhaddisin zikrettiği bilgileri seçmek ve faydalısını faydasızından ayıklayarak almak.[77]

İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*'da fıkhî konularda en çok Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer verir ve Şâfiî müelliflerin eserlerinden nakilde bulunur. İkinci sırada Mâlikî mezhebine ait görüşler gelir. Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin görüşleri ise diğer ikisine göre daha az yer alır. Bunun nedeni de müellifin bu iki mezhebi yakından bilmesi ve hayatının bir bölümünde bu mezheplerle iştiğal ve amel etmesidir. Mezheplerin görüşlerine değinirken veya onlardan nakilde bulunurken hassas davranır. İsim vermek ve genelleme yapmak yerine "onlardan bazıları" veya "müteahhir âlimleri" gibi ifadeler kullanır.

Şerhu'l-İlmâm, İbn Dakîki'l-Îd'in şerhleri arasında en geniş ve kapsamlı olanıdır. Müellif bu eserinde ele aldığı her bir hadisi uzun uzadıya tahlîl etmiştir. Râvî ile ilgili bilgilerden kelime tahlîlleri, gramer kaideleri ve fıkhî ihtilâflara varıncaya kadar her konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Öyle ki bazen bu bilgileri takip ederken hangi hadisi şerh ettiği bile unutulur. Tek bir hadisi 402 başlık altında incelemesi buna bir örnektir.[78] Müellif bu uzatmanın farkındadır. Bundan dolayı da bazen uzatma nedenini açıklama ihtiyacını hisseder ve bu eserinin muhtasar bir yapıda olmayıp tam tersine konuların uzun uzadıya ele alındığı bir eser olduğunu hatırlatır.[79] Bazen bir hadisin şerhinde o rivâyetin açıklamasıyla bir ilişkisi olmayan birtakım usûl kurallarını uzun uzadıya anlatır, "Bunu nereden çıkardın veya neye yaracağını sorarsan hadisin şu kelimesinden" der ve ileride anlatacağı birtakım faydalı bilgilere kaynak olacağını belirtir.[80]

2.4. Şerhlerdeki Kaynakları

İbn Dakîki'l-Îd, şerhlerinde değişik alanlarda eser yazan seleflerinden istifade etmiş ve yeri geldiğinde onlardan nakilde bulunarak atıflar yapmıştır. Bu husus, ilim geleneğinde normal karşılandığı gibi yeri geldiğinde gerekli de olabilmekte ve bir eserin güvenilirliğini pekiştiren unsurlar arasında yer almaktadır. İbn Dakîki'l-Îd'in her üç hadis şerhi incelemeye tâbi tutulduğunda

[77] İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 1: 8, 9.

[78] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 2: 7.

[79] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 2: 242, 4: 294.

[80] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 3: 34.

onun değişik ilim dallarındaki temel eserlerden önemli birtakım bilgiler naklettiğine şahit olunur. Bazı araştırmacıların yapmış olduğu tespitlere göre, müellif sadece *Şerhu'l-İlmâm*'da iki yüz otuz kaynaktan yararlanmıştır.[81]

İbn Dakîki'l-Îd'in şerhlerinde nakilde bulunduğu bu kaynakların en önemlilerinden bazıları ilim dallarına göre sıralanarak zikredilecektir. Hadis kaynaklarının başında *Kütüb-i sitte*, *Sahîh-i İbn Hibbân*, *Sahîh-i İbn Huzeyme*, *Sahîh-i İbn Mende*, *Sünen-i Dârekutnî*, *Sünen-i Bezzâr*, *Sünen-i Saîd b. Mansûr*, *Sünen-i Keşşî* ve *Sünen-i Beyhakî* gibi meşhur hadis kitapları gelmektedir. Hadis şerhlerine gelince müellif bu meyanda yazılan birçok eserden istifade etmiş ve nakilde bulunmuştur. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: Hattâbî'nin(ö. 388/998) *Meâlimu's-sünen*'i,[82] Beğâvî'nin (ö. 516/1112) *Şerhu's-sünne*'si,[83] İbnu'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Âridatu'l-ahvezî*'si,[84] Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *İkmâlü'l-mu'lim*'i[85] ve Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc*[86] adlı eserleri yer almaktadır. Garîbu'l-hadîs ile ilgili yararlanmış olduğu eserler arasında Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Garîbu'l-hadîs*'i,[87] Zemahşerî'nin (ö. 393/1003) *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*'i[88]Herevî'nin (ö. 401/1011) *Garîbu'l-hadîs*'i[89] ve Ebu'l-Hasan el-Fârisî'nin (ö. 529/1134) *Mecmeu'l-garâib fî garîbi'l-hadîs*'i[90] yer almaktadır.

Fıkıh usûlünde Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Luma*'ı, Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Burhân*'ı, Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Mustasfâ*'sı, Râzî'nin (ö. 606/1210) *el-Mahsûl*'ü gibi kaynak kitaplar gelir. Fıkıhta Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Muhtasarı*, İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî'nin (ö. 386/996) *en-Nevâdir*'i, İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/819) *el-Umm*'ü, İbn Kudâme'nin (ö. 682/1283) *el-Muğnî* adlı eserleri bulunmaktadır. Lugattaki kaynakları arasında Ebû Mansûr el-Ezherî'nin (ö. 370/980), *Tehzîbu'l-luğa*,[91] Muhammed b. Cafer el-Kezzâz'ın (ö. 412/1021) *Câmiu'l-luğa,* İbn Sîdeh'in (ö. 458/1065) *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*'ı[92] ve Ebû Nasr el-Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sıhâh*[93]adlı eserleri gibi kitaplar gelmektedir. Nahivle ilgili hususlarda Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ından[94] nakilde bulunurken

[81] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm* (nşr. mukaddimesi), 1: 70.

[82] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 2: 20.

[83] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 5: 44.

[84] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 2: 22.

[85] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, 897.

[86] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 3: 582, 587.

[87] İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 2: 31.

[88] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 3: 172.

[89] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, 97; *Şerhu'l-İlmâm*, 3: 399, 4: 468.

[90] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, 187; *Şerhu'l-İlmâm*, 2: 398.

[91] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 3: 268.

[92] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 3: 18.

[93] İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 2: 33.

[94] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 3: 21.

kelime tahlîllerinde Râğıb el-İsfehânî'nin (ö. 425/1033), *Mufredâtu'l-Kur'an*[95] adlı eserinden bolca istifade etmiştir. Müellif bunlardan başka daha pek çok kaynak eserden yararlanmıştır.

3. İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhinde Başvurduğu Bazı Yöntemler

Hadiste geçen bir lafzın ne anlama geldiğini açıklamak ile ondan muradın ne olduğu veya neyin kastedildiğini izâh etmek birbirinden farklı şeylerdir. Çünkü bir lafzın ne anlama geldiğini tespit emek onun lügat anlamını ortaya koymak ile gerçekleşirken murâdını tespit etmek, verdiği mesajı doğru anlamak, ne için söylendiğini kavramak ve ihtivâ ettiği hükmü ortaya çıkarmak için muhtevâ analizinde bulunmak gerekir. Dolayısıyla hadisleri anlamak, sadece Arapça olan kelimelerini tercüme etmek veya onların türlerini, köklerini ve iştikâklarını belirtmekle gerçekleşmez. Bilakis hadisin niçin, nerede, ne zaman, neden, kime, nasıl ve hangi şartlarda söylendiğini tespit etmekle, yani yeri geldiğinde metin dışı unsurları bir araya getirmekle diğer bir ifade ile onu fıkhetmekle mümkün olur.

Hadislerde geçen ve anlamı kapalı olan kelimelerin ne anlama geldiğini tespit etmek için lugat eserlerine veya garîbu'l-hadîs kitaplarına mürâcaât etmek gerekirken, hadislerden kastın ne olduğunu doğru tespit edebilmek için farklı birçok yöntem söz konusudur. Bunların başında hadislerin âyetler ve diğer hadislerle bir bütünlük içerisinde değerlendirerek irtibatını sağlamak, siyâk kuralına mürâcaât edilerek hadisin hangi bağlamda söylendiğini ortaya koymak, bütün tariklerini bir araya getirip incelemek ve vurûd sebebine başvurmak gibi birtakım yöntemler gelmektedir. Sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlerin görüşlerine başvurmak, şiir ve darb-ı mesellerle konuya açıklık getirmek ve hadislerden bazı hikmet ve faydalı bilgileri çıkarmak da hadis şerh yöntemleri arasında yer almaktadır.

İbn Dakîki'l-Îd hadisleri şerh ederken lafzî delâlete önem verdiği kadar mânâ ve mefhûmun delâletine, yani muhtevâ analizine de önem vermiştir. Ona göre manânın delâleti kesin veya kesinliğe yakın bir zan ifade ediyorsa mücerret lafız terk edilip manâya bakılmalıdır. Bu başlıktaki temel hedefimiz, İbn Dakîki'l-Îd'in hadisleri anlama ve yorumlama çalışmalarında hangi yöntemlere başvurduğu veya ona has bir yöntemin olup olmadığını tespit etmek ve hadislerin doğru anlaşılmasına yönelik nasıl bir katkı sağladığını ortaya koymaktır.

3.1. Hadis-Âyet Bütünlüğü

Hz. Peygamber (sav) hayattayken ashâb için Kur'an'a uymakla sünnete uymak arasında herhangi bir fark bulunmamaktaydı. Daha sonraları sünnetin sübûtu ile ilgili birtakım sıkıntılar ortaya çıkınca şerî deliller hiyerarşisinde ikinci sırada yer aldı. Fakat sünnet sâbit olduktan sonra

[95] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 2: 27.

âhad olsa bile Müslümanları farklı derecelerde bağlamaktadır.[96] Çünkü Yüce Allah, Hz. Peygamber'e isyânı yasaklamış,[97] verdiği hükümlere rıza göstermeyi imânın şartı olarak öngörmüş,[98] Kur'an'ı açıklamak başta olmak üzere ona birtakım görev ve yetkiler vermiştir.[99] Bu görevler muvâcehesinde sünnet, mücmel olan âyetleri açıklayarak, müşkil olanı izâh ederek âdetâ Kur'an'ı şerh etmiştir. Dolayısıyla sünnetin doğru anlaşılması için Kur'an ve sünneti bir bütün olarak ele almak gerekir. Çünkü Kur'an ve sünnet etle tırnak gibi birbirinden ayrılmazlar. Sünnet, Kur'an'ı şerh ederken, hadislerin sübût kriterlerinin biri de Kur'an'a aykırı bir hüküm getirmemesi olmuştur.[100]

İbn Dakîki'l-Îd, İbn Adî'den (ö. 365/976) naklen sahîh bir hadisin Kur'an'a muhâlif olamayacağını belirtir.[101] Bir rivâyete göre "Cin Gecesinde"[102] Hz. Peygamber, İbn Mesûd'a "*Mataranda ne var?*" diye sormuş, o da "Nebiz (hurma şırası) var." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Hurma hoş, suyu da temizleyicidir.*" demiş ve onunla abdest almıştır.[103] Müellif, bu hadisi "الوضوءبالنبيذ" (Şıra ile abdest almak) başlığı altında zikretmiştir. Hadisin değişik varyantlarını bir araya getirmiş ve bazı münekkitlerden nakil ile bu rivâyetin sahih olmadığını belirtmiştir. Zafiyet sebepleri arasında bazı râvîlerdeki cehâlet ve İbn Mesûd'un "cin gecesi" diye meşhur olan olaya tanıklık etmediğini söylemesi hususları yer almaktadır. Müellif daha sonra meşhur münekkit İbn Adî'den nakil ile bu hadisin sahîh olamayacağını, çünkü Kur'an'a aykırı olduğunu söyler. Çünkü bu rivâyete göre Hz. Peygamber (sav) abdest almak için su bulamadığından şıra ile abdest aldığı ifade edilmektedir. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim, abdest almak için su bulamayanlara hitâben "*Eğer su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin.*"[104]buyurmuştur. Böylece Kur'an'a aykırı olduğu için bu hadis sahîh değildir. Müellif, İbn Adî'ye ait olan bu görüşü ondan nakletmekte ve herhangi bir itirazda bulunmamakta veya farklı bir görüş beyân etmemektedir. Buradan hareketle müellifin bu konuda aynı görüşte olduğunu söyleyebiliriz.

İbn Dakîki'l-Îd, tefsir alanında bir eser yazmasa da hadisleri şerh ederken en az bir müfessir kadar âyet ile hadis arasında güzel irtibatlar kurar. O, hadislerin hem gramer tahlîllerinde hem de muhtevâ analizinde birçok yerde hadis ile âyeti bir bütünlük içerisinde ele alıp bu çerçevede rivâyetleri şerh eder.[105]Bu bağlamda bazen bir hadisi şerh ederken o meyandaki âyetin de bu

[96] Köktaş, *Kur'an'a Aykırı Görülen Hadisler*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 17.

[97] Bkz. Ahzâb, 33/57; Nisâ, 4/14, 115; Enfâl, 8/13.

[98] Bkz. Nisâ, 4/59, 65; Nur, 24/51.

[99] A'râf, 7/157; Tevbe, 9/29; Âl-i İmrân, 3/164.

[100] Kandemir, *Mevzû Hadisler*, İFAV, İstanbul, 2002, s. 186.

[101] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm* 1: 175.

[102] Cin Gesesi ile ilgili olarak bkz. Müslim, "Salât", 150; Tirmizî, "Tefsîr", 47; Ebu Dâvud, "Tahâret", 42).

[103] Tirmizî, "Tahâret", 65.

[104] Mâide, 5/6.

[105] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 52, 594; *Şerhu'l-İlmâm*, 5, 93.

anlamda olduğunu ifade eder.[106] Bazen de hadisin muhtevâsını takviye etmek için aynı mânâdaki âyeti zikreder. Aynı zamanda hadis ve âyet arasındaki bütünlüğü tespit ederken[107] âyet ile hadisleri birbiriyle irtibatlandırır ve hadislerin anlamlarını âyetlerden istinbât eder ve âyet ile hadisin arasındaki uyuma dikkat çeker.[108]

3.2. Hadisleri Bir Bütünlük İçerisinde Değerlendirmek

Hadisleri sıhhatli bir şekilde değerlendirmek ve onları doğru anlamak için parçacı bir yaklaşım yerine bir bütünlük içerisinde değerlendirmek gerekir. Çünkü bazı hadisler diğer bazılarını açıkladığı gibi, aynı zamanda biri diğerini takyîd, tahsîs veya nesh edebilmektedir.[109] İbn Dakîki'l-Îd de, hadislerin bu yönüne dikkat çeker ve hadislerin birbirini açıkladığını belirtir. Hadis şerhinde rivâyetleri bir bütünlük içerisinde değerlendirme yöntemine başvurur.[110] Bir konudaki bir hadis ile hüküm vermek yerine aynı konudaki diğer hadisleri de göz önünde bulundurarak neticeye varır ve hadisleri bir bütünlük içerisinde değerlendirir.[111]

3.3. Cem'u't-Turûk

Bir olayın parçalarını bir araya getirmek onu bir bütün olarak görüp değerlendirmeye imkân verdiği gibi, bir hadisin muhtelif tariklerini bir araya getirmek de onun doğru anlaşılıp yorumlanmasına büyük katkı sağlar. Çünkü bir hadisin muhtevâsını doğru tahlîl edebilmek ve rivâyette var olan birtakım hataların farkına varabilmek ancak onun bütün tarîklerini bir araya getirmek, yani iç bütünlüğünü sağlamak ile mümkün olur. Bu yöntem aynı zamanda Kur'an âyetleri için de söz konusudur. "Konulu Tefsir" denilen çalışma bu yöntemin bir parçasıdır. Nasıl ki aynı konuda nâzil olan âyetleri bir arada değerlendirmemek Kur'an tefsirinde kişiyi yanlışa sevk ediyorsa, aynı şekilde hadislerin farklı tariklerini yan yana getirmeden veya aynı konudaki hadisleri bir bütünlük içerisinde ele almadan onları doğru anlamak mümkün değildir. Hatta bu yanlış anlama hadisler için daha fazladır. Çünkü hadislerin muhtelif varyantları vardır ve bu varyantlar bazen

[106] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 572.

[107] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 417.

[108] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 3: 294-296.

[109] Mustafa ez-Zerkâ, *Hadislerin Anlaşılmasında Aklın ve Fıkhın Rolü* (trc. Abdullah Kahraman), Akademi Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 22.

[110] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 3: 555; *Şerhu'l-İlmâm,* 3: 46, 47. "Hadisleri Bir Bütünlük İçerisinde Değerlendirmek" başlığından kastımız bir hadisi, diğer bir hadis ile irtibatlandırmak ve onun ile açıklamaktır. Rivâyetlerin değişik varyantlarını bir araya getirmek (cem'u't-turuk) değildir. Cem'u't-turuk ise aynı hadisin değişik versiyonlarını bir araya getirmektir. Bu yöntemi daha sonra ayrı bir başlık altında ele alacağız.

[111] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s.708. Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, 686; *Şerhu'l-İlmâm*, I, 399; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 4: 459).

birbirinden tamamen değişik olabilmektedir. Bir varyantla elde edeceğimiz bir sonuç başka birinden çok farklı olabilmektedir.[112]

İbn Dakîki'l-Îd, hadisleri doğru anlamak için en iyi yöntemin aynı hadisin bütün tarîklerini bir araya getirmek ve bu farklı tarîkleri birbirleriyle denetlemek olduğunu belirtir ve hadisten kastedilen mânânın ancak bu şekilde tam olarak ortaya konulabileceğini ifade eder. Çünkü ona göre hadisler birbirini açıklar ve birbirini takviye ederler.[113] Müellif, ayrıca muhaddislerin bazı rivâyetleri, içinde bulunan ıztırâbdan dolayı illetli saydıklarını, bu nedenle aynı türden birçok rivâyeti bir araya getirdiklerini, bunun sonucunda da kişinin zihninde o hadisin tüm versiyonları ile zayıf olma kanaati meydana geldiğini söyler. Fakat böylesi durumlarda hadisin o muhtelif tariklerini tümünü zayıf sayıp toptan reddetmek yerine onları birbirinden ayırıp zayıf olan tarikini atmak, sahîh olanını almak gerektiğini belirtir.[114] Müellif, hadisin değişik tariklerinin bir araya getirmenin diğer bir faydasının rivâyetlerde var olan ziyâdenin ortaya çıkarılması olduğuna işaret eder.[115] Ona göre bazen de bir hadisin farklı tariklerini bir araya getirmek o hadisin bir aslının olduğuna delâlet eder.[116]

İbn Dakîki'l-Îd, bir hadisin değişik tariklerinde yer alan birtakım kelime ve cümle farklılıklarına değinir ve bu konuda önemli bilgiler verir. Buna göre bu farklı tarikler bazı fıkıhçıların veya fıkıh ile uğraşan hadisçilerin zannettiği gibi ayrı mustakil birer hadis değil, bilakis bir hadisin farklı varyantlarıdır. Özellikle fıkıhçıların bu türden rivâyetleri birer müstakil hadis kabul edip her bir tarikteki lafızlara farklı hükümler binâ ettiklerini, hadisçilerin de bu konuda kendilerine göre birtakım görüşlerinin olduğunu söyler. Dolayısıyla ona göre konu önemlidir ve bunu bir kurala bağlamak gerekir. Müellifin önerdiği kuralı şu şekilde özetlemek mümkündür: Eğer bu rivâyetlerin kaynağı farklı veya lafızları birbirinden uzak birtakım anlamları ifade ediyorsa, o zaman söz konusu rivâyetler bir hadisin muhtelif tarikleri değil, bilakis kendi başına müstakil hadislerdir. Şayet kaynağı bir, lafızları da birbirine yakın, aynı zamanda tekrarlanması pek ihtimâl dâhilinde olmayan bir olayı konu edinmiş ise, o vakit bunlar bir hadisin farklı tarikleri oluyor demektir.[117] Eğer bu tariklerin, râvîlerin ihtilâfı neticesinde meydana gelmiş, kaynağı aynı olan bir hadisin farklı varyantları olduğu anlaşılır ise o zaman bu farklı olan lafızlara bakılır. Şayet bir tarikteki lafız diğer rivâyetteki ile çelişmiyorsa bu bir ziyâde olarak kabul edilir. Diğer râvîlerin bunu rivâyetlerine

[112] Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 282; Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, s. 115, 116.

[113] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 63, 222; *el-İmâm* 2: 295, 309, 3: 555.

[114] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 725.

[115] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 2: 309.

[116] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 336.

[117] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 565.

almamaları ise işitmemelerine, unutmalarına veya başka bir nedene bağlanır. Eğer iki rivâyetin kaynağı bir olur fakat lafızlar zâhiren bir araya getiremeyecek şekilde birbiriyle çelişir durumda ise o zaman birinin diğerinin anlamını ifade edip edemeyeceğine bakılır. Şayet ifade ediyorsa iki rivâyet ile de amel edilir ve biri diğerine hamledilir. Eğer böyle bir durumda değil ise teâruzdaki tercih sebepleri göz önünde bulundurularak ikisinden biri diğerine tercih edilir.[118]

3.4. Hadisleri Siyâk İle Açıklamak

Türkçede bağlam olarak tercüme edilen siyâk kavramı her ne kadar daha çok Kur'an'ın sağlıklı anlaşılması ve tefsir edilmesinde kullanılsa da aslında her türlü metni ve eylemi de ilgilendirmektedir. Kur'an âyetlerinin bir bağlamı olduğu gibi Nebevî hadislerin de bir bağlamı vardır ve bu metinler bağlamları dikkate alındığında ancak tam ve eksiz olarak anlaşılabilirler. Bu nedenle İbn Dakîki'l-Îd, hadisleri yorumlamada siyâka başvurmuş, önemine işaret edip pekçok yerde kullanmıştır. Önemine binaen söz konusu yöntemi "İbn Dakîki'l-Îd'e Göre Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Siyâkın Rolü" başlığı altında ayrı bir çalışmada ele aldık.[119]

3.5. Sebeb-i Vurûd

Tüm hadisler olmasa da bazı rivâyetlerin muayyen bir sebebe binâen vârid olduğu bir gerçektir. "Esbâbu vurûdi'l-hadîs" kavramı bir rivâyetin belli bir sebep, bir vesile veya bir durum nedeniyle söylenmiş olması şeklinde tarif edilmiştir.[120] Esbâbu vurûdi'l-hadîs, bir rivâyetin söylendiği veya meydana geldiği ortamı tespit ettiği için hadislerin doğru anlaşılmasına önemli katkı sağlayan unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir. Öte yandan esbâb-ı vurûd, esbâb-ı nüzul ile mukâyese edilmiştir. Nasıl ki esbâb-ı nüzul âyetlerin nüzul ortamını ortaya koyuyor ise, esbâb-ı vurûd da hadislerin söylendiği zaman ve mekânla ilgili bilgileri tespit eder.[121] Dolayısıyla yeri geldiğinde sebeb-i vurûd, umûmu tahsîs, mutlakı takyîd, mücmel ve müşkil olan lafızları tavzîh, nâsih ve mansûhu tebyîn eder. Bu noktada İbn Dakîki'l-Îd, nasslardaki ihtimâlli ifadelerin, mücmel lafızların siyâkla olduğu gibi esbâb-ı nüzûl ve karînelerin (sebeb-i vurûd) delâleti ile de açığa kavuşacağını belirtir.[122] Öte yandan müellif, sebeb-i nüzûlün Kur'an'ı anlamada önemli bir yöntem olduğunu ve bunun sahâbe tarafından bilindiğini, hatta sahâbenin bu noktada söylediklerinin

[118] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, 1: 287, 2: 295, 3: 257, 304, 3: 541, 545, 1: 483, 485. *Şerhu'l-İlmâm*, 3: 561-562; *İhkâm*, s. 62, 63, 221,222.

[119] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım, Selahattin, "İbn Dakîki'l-Îd'e Göre Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Siyâkın Rolü", İnönün Ü. İlahiyat Fültesi Dergisi, Cilt, 7, Sayı, 2, 2016, 97-125.

[120] Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 82; Ayvallı, Ramazan, "Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs", *DİA*, 1995, 11:, 362.

[121] Mustafa ez-Zerkâ, *Hadislerin Anlaşılmasında Aklın ve Fıkhın Rolü*, s. 21.

[122] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 387.

müsned hadis hükmünde kabul edildiğini ifade eder.[123] Müellifin karîne dediği şeyin içinde sebeb-i vurûd da yer almaktadır.

İbn Dakîki'l-Îd, sebeb-i vurûd kavramı yerine "esbâbu'l-hadîs" ifadesini kullanır. Müteahhir hadis ehlinden bazılarının esbâb-ı nüzûlde olduğu gibi bu konuyla ilgili eser yazmaya başladığını ve bunlardan bazılarının söz konusu çalışmalarından bir kısmına vâkıf olduğunu söyler ve bir hadisten neyin murâd olduğunu sebebin belirlediğini ifade eder.[124] Mesela, "*Kimin hicreti Allah ve Rasûlüne olursa, onun hicreti Allah ve Rasûlü'nedir*."[125] hadisini şerh ederken bu rivâyetin anlam ve hükmünün herkesi kapsadığını, fakat sebebine bakıldığında bundan kastın Mekke'den Medine'ye hicret olduğunun anlaşıldığını belirtir. Sebep olarak da diğer bir rivâyette yer alan[126] bir şahsın, hicretin mükâfâtını elde etmek için değil bilakis Ummu Kays adında bir kadınla evlenmek için hicret ettiğini zikreder. Bu nedenle de söz konusu şahsın "Ummu Kays'ın muhâciri" diye isimlendirildiği, bunun için de hadiste diğer birtakım dünyevi menfaatler yerine kadın için hicretten söz edildiğini belirtir.[127] Müellif, bu hadisteki umûmun hadisin sebebi (sebeb-i vurûd) olan diğer bir rivâyet ile tahsis edildiğini söyler. Bu türden konuları araştırmak isteyenlerin hadislerde buna benzer birçok örnek bulabileceğini ifade eder.[128]

Burada şunu da ifade edelim ki İbn Dakîki'l-Îd, bir hadiste aynı zamanda vurûd sebebi de yer alıyorsa onu sebep olarak adlandırmamakta, bunu metnin kendi iç bağlamı olarak görmekte ve siyâk kavramının kapsamında değerlendirmektedir. Fakat eğer vurûd sebebi söz konusu rivâyetin dışında başka bir hadis ile geliyor ise işte o zaman buna hadisin sebebi (sebeb-i vurûd) demekte ve onu bir karîne çeşidi olarak görmektedir.[129]

3.6. Sahâbe ve Tâbiûn Görüşlerine Başvurmak

Muhaddisler, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen her şeyi kayıt altına almak için çaba göstermişlerdir. Hatta nakledilen bu rivâyetlerle ilgili olarak sahâbe ve tabiînden gelen yorum ve izâhatları da hadislerin bir parçası olarak değerlendirmişler ve itinâ gösterip kayıt altına almışlardır. Öyle ki bu yorum ve izâhâtları hadisin kapsamında kabul edilmiştir. Bunun amacı da hadislerin doğru anlaşılmasını sağlamaktır.[130] Hadis şerhinde sahâbe ve tâbiînin görüşlerine verilen bu önem,

[123] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 169, 387, 893.

[124] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 56.

[125] Buhârî, "Bedü'l-vahy", 1; Müslim, "İmâra", 33.

[126] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 9: 103.

[127] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 56.

[128] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 56.

[129] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 56, 558.

[130] Coşkun, *Hadis Değerlendirmerinde Bütünlük*, s. 226.

şayet hadisi şerh eden sahâbe aynı zamanda onun râvîsi ise bir kat daha artmaktadır. Çünkü sahâbe vahyin indiği ortamda bulunmuştur. Şerî hükümlerin vaz'ına şâhitlik etmiştir. Bundan dolayı da rivâyet ettiği hadisin ne anlama geldiğini diğerlerinden daha iyi bilmektedir.[131]

Öte yandan hadislerin tedvîn ve tasnîfi tâbiûn döneminde başladığı için bu devir hadis ilmi açısından çok canlı geçmiştir.[132] Tâbiûn ulemâsı hadislerdeki izâha muhtaç birtakım garîb kelimeleri ve hadisin ifade ettiği anlamı sahâbeden nakil ile açıklamışlardır. Bu nedenle daha sonra gelen birçok hadis imâmı, eserlerinde sahâbe ve tâbiîn görüş ve yorumlarını önemsemiş ve eserlerinde bu türden rivâyetlere bolca yer vermiştir. Bunların başında İmâm Mâlik (ö. 179/795) ve Buhârî (ö. 256/870) gelmektedir. İbn Dakîki'l-Îd de şerhlerinde sahâbe ve tâbiînin görüşlerine yeri geldiğinde mürâcaât etmiş ve bu türden nakilleri hadisleri anlama ve yorumlamada bir ölçü olarak kabul etmiştir. Ona göre sahâbenin izâhâtı önemlidir. Çünkü sahâbe bir hadisi açıklarken bunun vurûduna şâhit olduğundan dolayı yapmıştır.[133]

3.7. Hadisleri Şiir ve Arapça İfâdelerle Açıklamak

İbn Dakîki'l-Îd, bazen hadislerin muhtevâsını birtakım şiirler yardımıyla izâh eder. Hadislerde geçen bazı ifadelerin Araplar tarafından kullanılan birtakım deyimler olduğunu belirtir. Bazı cümlelerin Araplar tarafından darb-ı mesel olarak kullanıldığını da ifade ederken birtakım ifadelerin ise asıl anlamı dışında farklı bazı amaçlarla kullanıldığını söyler.[134]

3.8. Metindışı Öğelere Başvurmak

Hadislerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de metni çevreleyen unsurları göz önünde bulundurmaktır. Bu unsurlar hadisten hadise değişim gösterebilmektedir. Kimisinde coğrafî ve fizikî koşullar öndeyken, bir diğerinde sosyal yapı, târihî arka plan ve muhâtabların ihtiyacı söz konusu olabilmektedir.[135] Çünkü Hz. Peygamber, belli bir coğrafya ve iklim şartlarında yaşamış, hitâplarında o coğrafya ve iklimin şartlarını göz önünde bulundurmuştur. Aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun beklentilerini, örf ve adetlerini de hesaba katmıştır.[136] İbn Dakîki'l-Îd, hadis şerhinde az da olsa metin dışı olguları dikkate almış ve birkaç yerde bunu "hâl karînesi" tabiriyle ifade etmiştir.[137]

---

[131] Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV, Ankara, 2008, s. 275, 276.

[132] Ulu, Arif, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, İFAV, İstanbul, 2015, s. 97-100.

[133] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 387.

[134] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 123, 279, 523, 667.

[135] Mustafa ez-Zerkâ, *Hadislerin Anlaşılmasında Aklın ve Fıkhın Rolü*, s. 31, 32.

[136] Bkz. Erdoğan, Mehmet, *Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV, İstanbul, 1995, s. 167, 168.

[137] İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 5: 13; *İhkâm*, s. 67, 449; Görmez, "Hadislerde Delâlet Sorunu", s. 237.

SONUÇ

Bir fıkhü'l-hadîs âlimi ve hadis şârihi olan İbn Dakîki'l-Îd'in en çok ilgilendiği alan ahkâm hadisleri olmuştur. O, hadisleri rivâyet ve nakletmekle yetinmemiş, hocalarından rivâyet ettiği hadisleri tetkike tâbi tutup fıkhî birtakım çıkarımlarda bulunmuştur. Hadis ve fıkhı birbiriyle mezcetmiştir. Hadisçiliği sadece ezber ve nakilden ibâret olarak görmemiş, bilakis rivâyetlerden hüküm çıkarmak ve derin tahlîllerde bulunmak, barındırdıkları faydaları ortaya çıkarmak; yani onları fıkhetmek olarak görmüştür. Şerh ettiği eserlerin çoğu ahkâm hadislerini ihtivâ eden kitaplardır. Söz konusu şerhlerde belli bir sistem içinde râvîlerle ilgili bilgi vermiş, kelime ve cümle tahlîlleri yapmış, hadisin değişik varyantlarını bir araya getirmiş ve hadislerin ihtivâ ettiği fıkhî hükümleri ve faydalı bilgileri tespit etmiştir.

İbn Dakîki'l-Îd, hadis şerhinde lafzî delâletin yanında mânâ ve mefhûmun delâletine, yani muhtevâ analizine de bir o kadar önem vermiştir. Ona göre manânın delâleti kesin veya kesinliğe yakın bir zan ifade ediyorsa mücerret lafız terk edilip manâya bakılır. Çünkü aslolan lafız değil anlamdır. İbn Dakîki'l-Îd'in şerh çalışmaları ahkâm hadislerine yönelik olduğundan rivâyetleri anlama ve yorumlamada usûl-i fıkıh metodolojisinden yararlanmıştır. Bununla birlikte başka birtakım yöntemlere de başvurmuştur. Bunların başından siyâk, sebeb-i vurûd ve cem'u't-turuk gibi yöntemler gelir. Müellifin her üç hadis şerhinde değişik ilim dallarındaki temel eserlerden önemli birtakım bilgiler naklettiğine şahit olunur. Yapılan tespitlere göre, müellif sadece *Şerhu'l-İlmâm*'da iki yüz otuz kaynaktan yararlanmıştır.

İbn Dakîki'l-Îd'in eserlerinde hadislerden istinbât edilen fıkhî hükümler ve mezhepler arasındaki ihtilâflar önemli bir yer tutmaktadır. Fıkhî konular mezhepler arasında bir karşılaştırma yapılarak işlenmektedir. Bu meyanda müellif, şerh ettiği hadislerdeki hükmü açıklarken başta dört mezhebin konuyla ilgili görüşlerini ve bunlara yapılan birtakım itirazları zikretmiştir. Yeri geldiğinde Zâhirîler'in ve Şiâ'nın da konuyla ilgili görüşlerine değinmiştir. Mezhepler arasında yapmış olduğu karşılaştırmada tarafsız davranmış ve herhangi bir mezhebin müntesibiymiş gibi hareket etmemiş bilakis delile uygunluğunu esas almıştır. İbn Dakîki'l-Îd, kendisinden önceki hadis şârihlerden istifâde ettiği gibi sonradan gelenler de ondan çokça yararlanmışlardır. Bu etkileşimde VII/XIII. yüzyıldan sonra gelen pek çok büyük hadis şârihlerinin müellifle aynı bölgede yaşamalarının etkisi büyük olmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*(thk. Şuayb el-Arnaût ve Âdil Mürşid), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1995-2008.

Aydınlı, Abdullah, "İmlâ", *DİA*, Ankara, 2000.

Ayvallı, Ramazan, "Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs", *DİA*, 1995.

Brockelman, Carl, Târîhü'l-edebi'l-'Arabî (trc. Abdürrahim en-Neccâr), Dâru'l-Meârif, Kahire, 1959.

Canlı, Mustafa, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Ünv. SBE, 1998.

Coşkun, Selçuk, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, Aktif, Yayınları, Ankara, 2003.

Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvud'un Sünen'i*, TDV, Yayınları, Ankara, 2012.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünen Ebî Dâvûd*, Dâr İbn Hazm, Beyrut 1997.

Efendioğlu, Mehmet, "Şerh", *DİA*, Ankara, 2010.

en-Nedvî, Seyyid Süleyman, "Tahkîku ma'ne's-sünne ve beyânu'l-hâceti ileyhâ" (trc. Mahmut Kavaklıoğlu), *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2.

Erdoğan, Mehmet, *Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV, İstanbul, 1995.

Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV, Ankara, 2008.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV, Ankara, 2011.

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, Dâru'l-hüdâ, Meytgamr, 2003.

İbn Dakîki'l-Îd, Ebü'l-Feth Takiyüddin Ali b. Muhammed (ö. 702/1302), *el-İmâm fî Ma'rifeti ehâdîsi'l-ahkâm*(thk. Sa'd b. Abdullah Âlü Hümeyyid), Dâru'l-mühakkik, 2000.

İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâmu'l-ahkâm şerh Umdeti'l-ahkâm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2009.

İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm*, Dâru Atlas, Riyad, 1997.

İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali Burhanüddin el-Ya'murî (ö. 799/1397), *ed-Dibâcü'l-müzheb fî ma'rifet ayân ulemâi'l-mezheb*, Dâru't-türâs, Kahire.

İbn Hacer, Şihabüddin Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *ed-Dûrerü'l-kâmine,* Dâru'l-cîl, Beyrut, 1993.

İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf, *Avdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1993.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/886), *Sünen*(thk. Nâsirüddin el-Elbânî), Mektebetü'l-meârif, Riyad, 1996.

İbn Ruşeyd, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Fihrî es-Sebtî (ö. 721/1321), *Milu'l-aybe bi-mâ cumi'a bi-tûli'l-ğaybe*, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1988.

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, İFAV, İstanbul, 2002.

Karacabey, Sâlih, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri,* Sır Yayıncılık, Bursa, 2001.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1992.

Köktaş, *Kur'an'a Aykırı Görülen Hadisler*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014

Mustafa ez-Zerkâ, *Hadislerin Anlaşılmasında Aklın ve Fıkhın Rolü* (trc. Abdullah Kahraman), Akademi Yayıncılık, İstanbul, 2002

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb (ö. 303/), *es-Sünenü'l-kübrâ*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2001.

Ömer Muhammed Seyyid Abdülaziz, *Usûlü'l-fıkh inde İbn Dakîki'l-Îd min hilâli kitâbeyh İhkâmi'l-ahkâm şerh Umdeti'l-ahkâm ve Şerhi'l-İlmâm,* Dâru'l-bühûs li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Dubai, 2007.

Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.

Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.

Râzî, Zeynuddîn Muhammed b. Ebî Bekr Ebû Abdullah, Muhtâru's-sıhâh, el-Mektebetu'l-asriyye, Beyrut, 1999.

Safedî, Salâheddin Halil b. Aybek (ö. 764/1362), *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2000.

Sancaklı, Saffet, *Begavî ve Şerhü's-Sünne'deki Şerh Metodu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Ünv. SBE, Bursa, 1996.

Sancaklı,"Günümüzde Zayıf ve Mevzû Hadislerin Sahîh Hadislerle Karıştırılma Problemi", *DİB İlmî Dergi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2001.

Semânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed el-Mervezî (ö. 562/1166), *Edebü'l-imlâ ve'l-istimlâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1981.

Şahyar, Ayşe Esra Ağırakça, *Zayıf Hadis Rivâyeti*, Akdem Yayınları, İstanbul, 2011.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *es-Sünen*, Dâru'l-garb el-İslâmî, Beyrut, 1996, I-VI.

Türcan, Zişan, *Hadis Şerh Geleneği*, TDV Yayınları, Ankara, 2011.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV, Ankara, 1992.

Ulu, Arif, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, İFAV, İstanbul, 2015.

Üdfüvî, Ebü'l-Fadl Kemalüddin Cafer b. Saleb eş-Şâfiî (ö. 748/1347) *et-Tâliü's-saîd, el-câmi' esmâi nücebâi's-Saîd*, Dâru'l-Mısriyye, Kahire, 1966.

Ürkmez, Ahmed, *Ahlak ekseninde Hadis*, TDV, Ankara, 2010.

Yıldırım, Selahattin, *Ahkâm Hadislerini Yorum Metodu, İbn Dakîki'l-Îd Örneği*, Çıra Akademi, İstanbul, 2018.

Yıldırım,"İbn Dakîki'l-Îd'e Göre Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Siyâkın Rolü", *İnönün Ü. İlahiyat Fültesi Dergisi*, Cilt, 7, Sayı, 2, 2016.